

Energietransitie ANNO
Uitvoeringsprogramma 2017-2020

Samenwerkende gemeenten in Noordoost Fryslân
Provinsje Fryslân, Wetterskip Fryslân,
Noardlike Fryske Wâlden,
Fryske Miljeu Federaasje

19 januari 2017

Foarwurd

Ik hoech jim net mear te fertellen dat de enerzjytransysje – de oergong fan fossile nei duorsume enerzjy – needsaaklik is. Dêr binne wy it allegear oer iens. De wize wêrop 't, en it tempo wêryn 't wy de transformaasje oangean sille is *dé* útdaging foar de kommende tiid.

Fanút de Agenda Netwerk Noordoost (ANNO) arbeidzje wy as gemeenten, provinsje Fryslân, Wetterskip Fryslân, Noardlike Fryske Wâlden en de Fryske Miljeufederaasje op ferskate mêden mei-inoar op. In wichtich ûnderdiel is de agenda Duorsumens, de Enerzjytransysje makket der diel fan út.

Foar jimme leit it Utfieringsprogramma Enerzjytransysje ANNO 2017 - 2020. Dat binne in tal projekten dy't wy as regio de kommende tiid op gong bringe of útfiere sille. It unyke fan dy projekten sit him net sa sear yn de enerzjybesparrings of – opwekking, mar benammen yn de gearwurking. Wy hoopje as ANNO - partners dat wy in tige wichtige rol spylje kinne yn de enerzjytransysje.

De ôfrûne jierren hawwe wy al in tal súksesfolle projekten mei-inoar útfierd; bygelyks “Maak geld met Energie”, “Het verduurzamen van sportverenigingen” en it pleatsen fan sinnepanielen op oerheidsgebouwen binne foarbylden fan slagge projekten.

Fryslân - breed wurdt der op dit stuit hurd wurke om de Fryske Enerzjystrategie op te stellen. De rûte nei in CO₂-earme enerzjyfoarsjenning!

Wy hoopje jim allegear as dielnimmer oan dy wichtige útdaging wolkom te hiten!!

Jaap Hijma
Bestuurlijk trekker Duurzaam ANNO
Wethâlder Ferwerderadiel
Ambassadeur van de Friese Energiestrategie

Inhoudsopgave

FOARWURD.....	3
INLEIDING	7
DOELSTELLING ENERGIETRANSITIE NOARDEAST FRYSLÂN.....	8
ENERGIETRANSITIE	8
PROJECTEN.....	9
ROUTE NAAR 2050.....	9
ENERGIEOPBRENGST.....	10
VERANTWOORDELIJKHEID EN COÖRDINATIE.....	10
PROGRAMMATISCHE AANPAK.....	11
FINANCIERING PROJECTEN 2017-2018	11
PROJECTEN	13
1. Communicatie en bewustwording	
C 1 – COMMUNICATIEPLAN	13
C 2 - SCHOLEN VOOR DUURZAAMHEID	14
C 3 - MIENKIPSENERGIEPLAN VOOR DORPEN.....	15
C 4 - AANPAK DUURZAAM GWW	17
2. Verduurzamen vastgoed	
V 1 - VERDUURZAMEN BESTAANDE WONINGEN	19
V 2 - LOKALE ESCO VOOR PARTICULIERE HUISHOUDENS / ENERGIEBESPARINGSABONNEMENT	21
V 3 - ENERGIESTRIJD VOOR ENERGIECOÖPERATIES	23
V 4 - VERDUURZAMEN MKB	24
V 5 - CONCRETISERING VAN DE ENERGIETRANSITIE VANUIT DE AGRARISCHE SECTOR / GRONDEN	26
V 6 - VERDUURZAMEN MAATSCHAPPELIJK VASTGOED - DORPSHUIZEN.....	30
3. Opwekken van energie	
<i>Zon</i>	
O 1 - ZONNEWEIDES	32
O 2 - PV DAKEN OVERHEIDSGEBOUWEN	33
<i>Biomassa</i>	
O 3 – ENERGIE UIT HOUT	34
4. Andere projecten	
A 1 – KENNISONTWIKKELING	36
A 2 - E-ONLY ROUTE BÛTEFJILD	38
BIJLAGE 1: EVALUATIE DUURZAAMHEID IN NOORDOOST FRYSLÂN 2013-2016	41
BIJLAGE 2: PROJECTPLAN PILOT REGIONALE ENERGIESTRATEGIE FRYSLÂN	45
BIJLAGE 3: COMMUNICATIEPLAN ENERGIETRANSITIE ANNO 2017-2018	47

INLEIDING

De noodzaak om tot duurzame ontwikkeling te komen is bekend. De aarde warmt op door CO₂ emissies uit onder andere fossiele energiebronnen, energiebronnen die steeds minder beschikbaar zijn. Om tot een structurele oplossing te komen voor dit probleem is een transitie naar een duurzame samenleving noodzakelijk. Dit werd benadrukt door het afsluiten van het SER Energieakkoord en het Klimaatakkoord in Parijs. Daarnaast zijn zelfredzaamheid, onafhankelijkheid op het gebied van energie en werkgelegenheid andere belangrijke drijfveren achter de verduurzaming

Akkoorden

In het SER Energieakkoord en in het Klimaatakkoord in Parijs zijn afspraken gemaakt op het gebied van duurzame energie en CO₂ uitstoot. In deze afspraken staan doelstellingen voor duurzame energieopwekking voor 2020, 2025 en 2050. Deze doelstellingen verplichten landelijke, regionale en lokale overheden om te investeren in de duurzame ontwikkeling van de regio's.

Energievraag

Het jaarlijkse energieverbruik van de ANNO gemeenten is geschat op 10.882 TJ. Gebaseerd op de trend in het energieverbruik van de afgelopen jaren kan geconcludeerd worden dat het energieverbruik constant is. Daarom is aangenomen dat het energieverbruik tot 2025 constant blijft. De kosten van het energieverbruik in de ANNO gemeenten zijn ongeveer € 300 miljoen per jaar. De energievraag is verdeeld tussen verschillende sectoren.

De eerste helft van 2016 is besteed om gegevens vanuit het ANNO-gebied in beeld te krijgen; Welke partijen zijn, voor welk deel, verantwoordelijk voor het energieverbruik? Wat wordt er zoal aan energie opgewekt en waar komt dat vandaan? Kortom de technische potentie van het gebied.

KNN Advies heeft hier een rapport van gemaakt: 'Basisdocument Energietransitie ANNO'. Nadat de huidige situatie in kaart is gebracht is gekeken én gesproken over het energievraagstuk en mogelijke interessante toepassingen. Er is een eerste aanzet gedaan om het vraagstuk in thema's uit te zetten. In de conclusie wordt zowel gesproken over besparing op het energieverbruik die op de korte termijn het grootste effect heeft, over de energiewinning in relatie met participatie van burgers en partijen en de economische gevolgen van de energietransitie.

Gebaseerd op de technische potentie van de ANNO-gemeenten kan geconcludeerd worden dat de zij een zekere mate van energieneutraliteit kunnen bereiken. Als de totale duurzame energiewinning in 2025 (vastgesteld op 63% van totale vraag) gekoppeld wordt aan de energievraag van de verschillende sectoren, kan geconcludeerd worden dat meerdere sectoren van de ANNO-gemeenten energieneutraal zijn. De sectoren die energieneutraliteit kunnen bereiken zijn 'Woningen', 'Dienstverlening', 'Bouw, Energie & Delfstoffen' en 'Landbouw'. Deze sectoren hebben voldoende productie en besparingsmogelijkheden om de energievraag te dekken.

Met deze gegevens is een ambitie in de vorm van een doelstelling uitgesproken door de samenwerkende gemeenten en partners in Noordoost Fryslân.

Doelstelling Energietransitie NoardEast Fryslân

In 2025 wordt 40% van de benodigde energie in Noordoost Fryslân duurzaam opgewekt.
(nevendoel; op een manier waar alle actoren de logica van in kunnen zien)

“Noordoost-Fryslân wil de rest van Nederland te groen af zijn! Op basis van het rapport van KNN en naar aanleiding van de inspiratiebijeenkomst op 4 oktober 2016 over dit thema met bewoners, onderwijs, ondernemers en overheden (inclusief de NFW, FMF en Wetterskip) is een ambitieuze ambitie voor de komende jaren geformuleerd.

Dit is een behoorlijk ambitieuze doelstelling, zeker als je het vergelijkt met de doelstelling uit het provinciale coalitieakkoord ‘Mei Elkenien Foar Elkenien’ die ervan uitgaat dat 25% van de Friese energievraag in 2025 duurzaam wordt opgewekt. Echter, het is zeker mogelijk. [Stichting Urgenda](#) heeft met een goed onderbouwd actieplan aangetoond dat 100% duurzame energie in 2030 mogelijk is! Maar we kunnen de doelstelling van 40% duurzame energieopwekking in 2025, en de langere termijn doelstelling van CO₂-arme energievoorziening als overheidsorganisaties niet alleen realiseren. Om de doelstelling te halen is het noodzakelijk dat alle partijen dezelfde kant op gaan. Een belangrijk aandachtspunt daarbij is een goede en heldere communicatie richting burgers en ondernemers. Wat zijn de voordelen om te werken aan een duurzame regio? Vragen als, waar zijn we mee bezig, wat mogen we van elkaar verwachten en waar kunnen we elkaar ondersteunen zullen steeds in gedachten gehouden moeten worden.

Uitgangspunten voor dit Uitvoeringsprogramma 2017-2020 zijn:

- Basisdocument Energietransitie ANNO – Besparing en verduurzaming van het energiegebruik binnen de ANNO gemeenten, KNN Advies, Groningen 29 augustus 2016. Dit uitvoeringsprogramma kan gezien worden als de concretisering van het basisdocument, waar al veel suggesties zijn geopperd binnen de thema’s besparing, zon, biomassa en wind/overige.
- Expertmeeting 18 mei 2016:
In mei heeft een Expertmeeting plaatsgevonden in Surhuisterveen. KNN advies heeft haar eerste bevindingen daar gepresenteerd. Met een groep experts is vervolgens gewerkt aan verdere formulering en zijn kansrijke projecten gepasseerd.
- Inspiratiebijeenkomst 4 oktober 2016
In oktober 2016 vond in Dokkum een inspiratiebijeenkomst plaats. Doel was om de genodigden te inspireren en te verleiden mee te doen aan de doelstelling omtrent Energietransitie in de regio. Weerman en spreker Reinier van den Berg gaf een lezing met aansprekende beelden die het klimaatprobleem haarscherp neerzetten.

Energietransitie

Duurzaamheid kent diverse pijlers zoals leefbaarheid, lokale voedselvoorziening, Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen enz.

De noodzaak om tot een duurzame ontwikkeling te komen is bekend. Om een volhoudbare leefomgeving te creëren en te behouden, zijn ook al deze pijlers van belang. De energietransitie (van

fossiel- naar hernieuwbare energievormen) werkt als een katalysator binnen de leefbaarheid in de regio. De energietransitie is echter ook hoogst noodzakelijk en onomkeerbaar.

De focus in het basisdocument en dit bijbehorende projectprogramma ligt op dan ook op **Energie(transitie).**

Projecten

In samenwerking met de zes samenwerkende gemeenten, de provincie, ondernemers (ONOF), de Noardlike Fryske Wâlden, Fryske Milieu Federaasje en Wetterskip Fryslân zijn diverse projecten geformuleerd die moeten bijdragen aan het behalen van onze ambitieuze doelstelling. Deze projecten zijn opgenomen in dit uitvoeringsprogramma. Het is met de betrokkenheid van al deze partners dan ook een breed gedragen initiatief.

Hierbij moet wel worden opgemerkt dat dit geen statisch uitvoeringsprogramma is. Mochten er na vaststelling van dit programma nieuwe projecten voorbij komen die aansluiten bij de doelstelling, dan bestaat de mogelijkheid deze lijst met projecten aan te vullen. De projecten die in dit uitvoeringsprogramma zijn opgenomen, staan gepland voor de periode 2017-2020.

Meerwaarde van de ‘*streekagenda aanpak*’ in ANNO-verband is dat de betrokken partijen en besturen elkaar goed en periodiek informeren. De samenwerking met de provincie Fryslân op dit thema komt in de streekagenda’s het beste tot haar recht.

Projecten uit ANNO I

De volgende duurzaamheidsprojecten uit ANNO I zijn opnieuw opgenomen, danwel verwerkt in dit uitvoeringsprogramma:

- Energie uit hout,
- Lokale Energie coöperaties,
- PV op gemeentelijk vastgoed,
- elektrisch recreatievaren,
- energiebesparing en renovatie particuliere woningen,
- energieloketten,
- verduurzamen maatschappelijk vastgoed.

In bijlage 1 is de evaluatie van ANNO I opgenomen.

Route naar 2050

De concrete projecten in de periode 2017-2020 zijn beschreven in dit uitvoeringsprogramma. Het is een combinatie van projecten die al lopen (ANNO I) en projecten die in 2017 gaan starten. Ook is er een aantal projecten beschreven die nog in de pijplijn zitten. Deze projecten moeten een aanjagende rol hebben naar de toekomst. Want met alleen dit uitvoeringsprogramma gaan we de geformuleerde ambitie niet halen. Daarom werpen we een korte blik in de toekomst.

2020 → 2025: Overige projecten

Voor de ambities, afspraken en invulling hiervan voor de langere termijn (2020-2050) haken we aan bij de Friese Energiestrategie (zie bijlage 2). Met de kracht en herkenbaarheid van de eigen streek.

Concrete projecten weten we nu nog niet, maar het is van belang dat overheden tijdig, duidelijk en consequent acteren en sturen.

2025-2050: Ambitie en visionaire projecten

Wij achten het niet reëel om de wereld in 2050 te schetsen. Echter, het is wel goed en nodig om een beweging in gang te zetten. In 2050 willen we als regio tenslotte energieneutraal zijn of CO₂ arme energievoorziening hebben. Een belangrijk deel van deze beweging bevindt zich op het gebied van goede communicatie. Iedereen zal zich ervan *bewust* moeten zijn dat de energievoorziening gaat veranderen en daarmee bijvoorbeeld ook de leefomgeving. Door als overheden dergelijke maatregelen tijdig aan te voeren kunnen bedrijven en burgers zich op eigen wijze committeren aan de veranderingen.

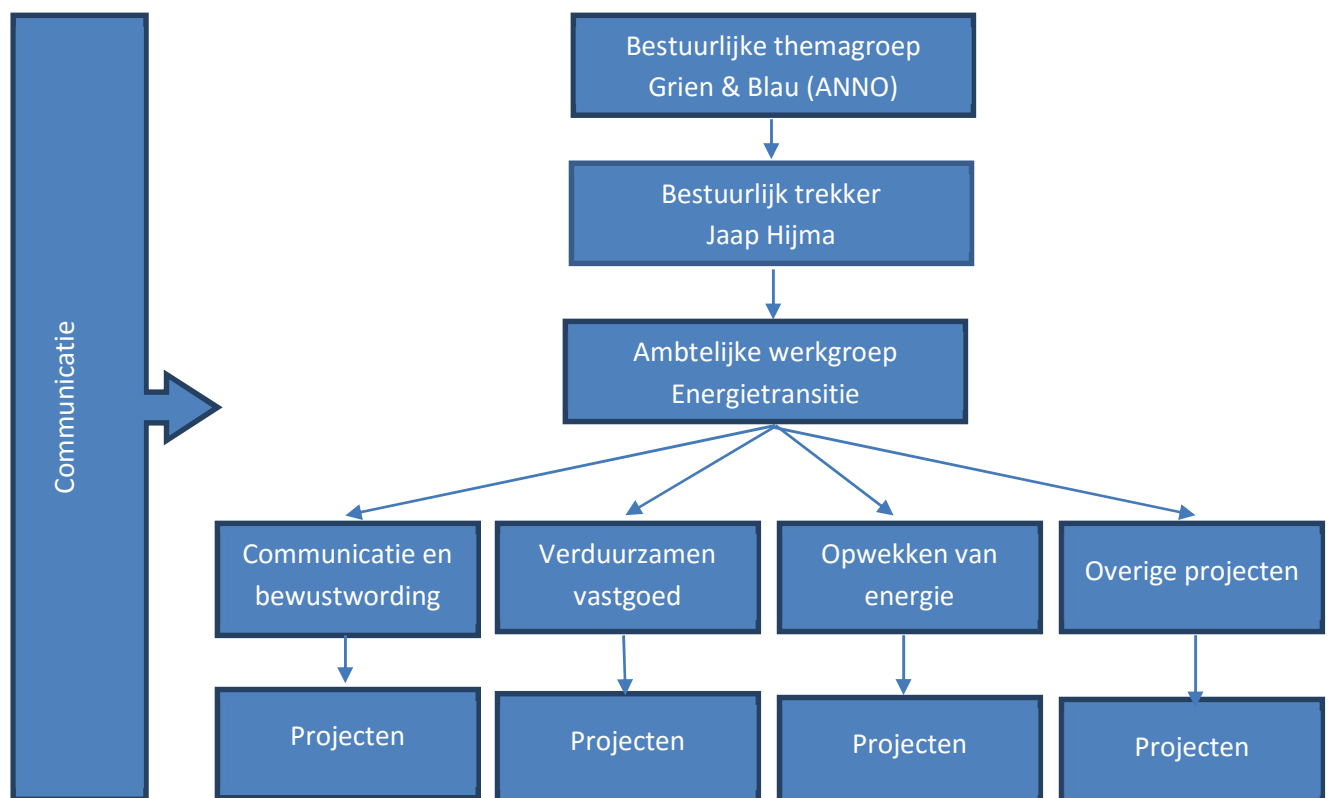
Energieopbrengst

Per project wordt waar mogelijk de energieopbrengst/besparing in beeld gebracht. Hiermee kan een monitoring plaatsvinden naar de uitgangspunten in 2020, 2025 en 2050.

Niet elk project is geschikt om te monitoren op opwekking of besparing. Bij communicatie gaat het veelal om commitment en goodwill. Naast het monitoren van energiebesparing en energieopwekking wordt ook een aanzet gedaan dit te vertalen in CO₂ uitstoot. Eén en ander is onlosmakelijk met elkaar verbonden. Onze Klimaatverandering is tenslotte een gevolg van de verhoogde CO₂ uitstoot!

Verantwoordelijkheid en coördinatie

Zoals eerder aangegeven, is dit uitvoeringsprogramma opgesteld in overleg en in samenwerking met verschillende partijen. Deze partijen dragen ook financieel bij aan deze uitvoeringsagenda. Om de voortgang van de projecten te bewaken en financiële verantwoording af te leggen is een organisatiestructuur gemaakt. Hierbij moet worden opgemerkt dat de uitvoering van het uitvoeringsprogramma zo efficiënt en pragmatisch mogelijk moet kunnen verlopen. Het organogram:

Hierbij gelden de volgende uitgangspunten:

- Alle partijen die dit uitvoeringsprogramma financieren, zijn al vertegenwoordigd in de bestuurlijke themagroep Grien en Blau . Aan deze bestuurlijke groep wordt de (financiële) voortgang gerapporteerd;
- De bestuurlijk trekker is de heer Jaap Hijma, wethouder van de gemeente Ferwerderadiel;
- De ambtelijke werkgroep is verantwoordelijk voor de algehele voortgang van de projecten in dit programma;
- Per project wordt een aanspreekpunt/verantwoordelijke benoemd. Veelal de persoon of partij die het project heeft aangedragen of ontwikkeld. Deze legt verantwoording af aan de ambtelijke werkgroep.

Programmatische aanpak

Deze uitvoeringsagenda is het startschot om de beschreven ambitie in Noordoost Fryslân te realiseren. Daarbij zijn communicatie en bewustwording in de regio erg belangrijk (zie ook bijlage 3). In het volgende hoofdstuk worden de projecten uitvoerig beschreven. Daarnaast wordt per project een (globale) begroting aangegeven.

Zoals eerder omschreven is dit document geen statisch rapport. Er kunnen projecten afvallen en projecten toe worden gevoegd. Dat maakt deze uitvoeringsagenda een flexibel programma voor meerdere jaren. Om de flexibiliteit in het programma te kunnen waarborgen is het ook van belang om binnen het programma flexibel te zijn met de beschikbaar gestelde middelen. Er moet gelegenheid zijn om te schuiven tussen de projecten onderling, eventueel in afstemming met de bestuurlijke themagroep.

Financiering projecten 2017-2018

Voor de financiering van de volgende 9 projecten is gebiedsbudget aangevraagd bij de provincie. In onderstaande tabel zijn de kosten en de bijdragen van de verschillende samenwerkingspartners inzichtelijk gemaakt. De projecten worden in het volgende hoofdstuk nader toegelicht.

Kosten projecten

Project	2017-2018
C 1 – Communicatieplan	€ 30.000
C 2 - Scholen voor Duurzaamheid	€ 15.000
C 3 - MienkipsEnergieplan voor dorpen	€ 50.000
C 4 - Aanpak Duurzaam GWW	€ 2.400
V 1 - Verduurzamen bestaande woningen	€ 100.000
V 4 - Verduurzamen MKB	€ 112.600
V 5 - Concretisering van de energietransitie vanuit de agrarische sector / gronden	€ 40.000
O 1 - Zonneweides / O 2 - PV daken overheidsgebouwen	€ 40.000
A 1 – Kennisontwikkeling	€ 10.000
Totaal	€ 400.000

Inkomsten

Bijdrage provincie gebiedsbudget	€ 200.000
Bijdrage ANNO (Organisatiekosten)	€ 60.000
Bijdrage krimpelingen (3x € 33.333)	€ 100.000
Bijdrage Noardlike Fryske Walden	€ 10.000
Bijdrage Wetterskip Fryslân	€ 10.000
Bijdrage FMF	€ 10.000
Bijdrage gemeenten	€ 10.000
Totaal	€ 400.000

Per project wordt omschreven wat de te verwachten kosten zijn. Binnen de opgevoerde projecten kan indien noodzakelijk en met toestemming van de bestuurlijke themagroep Grien en Blau (beperkte) uitwisseling van gelden plaatsvinden.

Voor de volgende projecten is de financiering nog niet geregeld. Het verduurzamen van dorpshuizen heeft prioriteit. Onderzocht wordt of dit mede met Leader subsidie gefinancierd kan worden (40% cofinanciering).

Project V3 staat ingepland vanaf 2019.

V 3 - Energiestrijd voor Energiecoöperaties	€ 39.750
V 6 - Verduurzamen Maatschappelijk vastgoed - Dorpshuizen	€ pm

Voor de volgende projecten is de financiering reeds geregeld. Voor de uitvoering van het energietransitie-beleid is het goed om ook deze projecten reeds in beeld te hebben.

V 2 - Lokale ESCo voor particuliere huishoudens / Energiebesparingsabonnement	€ 297.000
O 3 – Energie uit hout	€ 500.043
A 2 - E-Only route Bûtefjild	€ 20.000

Projecten

C 1 – Communicatieplan

Doelstelling	Bevorderen van draagvlak voor Energietransitie
Omschrijving project	Het communicatieplan 2016-2018 is opgenomen in bijlage 3. Het communicatieplan is geen statisch document; het kan ieder moment bijgesteld of aangepast worden als zich kansen of mogelijkheden voordoen die aansluiten bij de doelstelling of doelgroep van het project.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Ondersteunend aan alle projecten uit dit uitvoeringsprogramma. Onderdeel van de communicatie is het monitoren en presenteren van resultaten. Bij het opstellen van het basisdocument is het jaarlijkse energieverbruik in 2014 voor Noordoost Fryslân geschat op 10.822 TJ. Daarbij is ingeschat dat hiervan 8,4% duurzaam wordt opgewekt. De doelstelling van Noordoost Fryslân is om in 2020 40% van de benodigde energie duurzaam op te wekken. Tweejaarlijks wordt deze doelstelling gemonitord om waar nodig bij te sturen voor het behalen van de doelstelling. De monitoringsresultaten worden op een aansprekende manier gecommuniceerd.
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Door de samenwerking wordt het te bereiken gebied vergroot en kan de kwaliteit van de verschillende communicatieactiviteiten worden verhoogd.
Doelgroep	Bedrijven, maatschappelijke organisatie en inwoners van Noordoost Fryslân
Projecteigenaar & projectpartners	Gemeenten, Afdeling duurzaamheid en communicatie Streekhûs Duurzaam bouwloket
Aanspreekpunt namens ANNO	DDFK: L. Kramer en K. Boerema
Rol ANNO gemeenten	Inspireren, regisseren en monitoren
Werkzaamheden	Uitvoering van het communicatieplan Ontwikkelen communicatiemiddelen Organiseren themabijeenkomsten Evalueren
Projectperiode	2017-2020 Resultaten communiceren 2018 en 2020
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	Aansluiten op bestaande communicatiekanalen Bereiken van de juiste doelgroepen met de juiste middelen
Resultaat	Tool waarmee voor iedereen inzichtelijk wordt gemaakt hoever de regio is met het behalen van de doelstelling van 40% duurzame energie Informatiebijeenkomsten Informatie via verschillende communicatiekanalen over de projecten uit dit uitvoeringsprogramma die bijdragen om de doelstelling te realiseren
Ureninzet	Gemeenten: Ambtelijke uren Streekhûs : nb
Financiën	Kosten: € 30.000

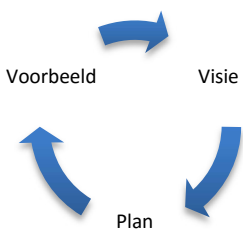

C 2 - Scholen voor Duurzaamheid

Doelstelling	Bewustwording voor Duurzaamheid creëren bij leerlingen van voortgezet onderwijs
Omschrijving project	In Dongeradeel wordt IVN ingezet voor het project Scholen voor Duurzaamheid. Daarbij krijgen studenten van HAVO / VWO een concreet project over duurzaamheid in de ANNO regio. De ideeën worden gepresenteerd aan een vakkundige jury. De ervaringen zijn positief. In 2017 krijgen de studenten een opdracht over de circulaire economie. Het project Scholen voor Duurzaamheid wordt de komende jaren uitgerold over de acht scholen voor HAVO/VWO in Noordoost Fryslân .
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Project Dockinga College Communicatie C1
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Op de basisscholen in de ANNO-regio hebben alle leerlingen deelgenomen aan Natuur- en Milieueducatie activiteiten. Deze lijn wordt gecontinueerd op de scholen van het voortgezet onderwijs. Leerlingen gaan met dit project aan de slag met duurzaamheid. Hierdoor versterkt het milieubewustzijn en de duurzaamheid van de leerlingen en de gemeenten ontvangen creatieve ideeën door het onbevangen denken van de leerlingen.
Doelgroep	Leerlingen Havo en VWO in samenwerking met bedrijven uit de regio.
Projecteigenaar & projectpartners	Gemeenten IVN
Aanspreekpunt namens ANNO	DDFK: K. Boerema
Rol ANNO gemeenten	Faciliterend
Werkzaamheden	IVN organiseert het project. Samen met IVN wordt er een opdracht bedacht waarmee de jongeren aan de slag moeten. De ANNO gemeenten faciliteren de presentatie door een zaal + catering te regelen. Ook wordt een vakkundige jury ingezet en worden er waar nodig bedrijven aan de studenten gekoppeld.
Projectperiode	Schooljaar 2016 -2017 gemeente Dongeradeel Schooljaar 2017-2018 gemeente Dongeradeel + andere ANNO gemeente(n)
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	Nog met betreffende scholen afstemmen of project binnen jaarprogramma past.
Resultaat	Bewustwording bij leerlingen creëren.
Ureninzet	Gemeenten: 40 uur per gemeente IVN:
Financiën	Kosten: Inhuur IVN € 4.000 Zaalhuur <u>€ 3.500 +</u> Totaal € 7.500 per deelnemende school 2 scholen gedurende projectperiode: € 15.000

C 3 - MienkipsEnergieplan voor dorpen

Doelstelling	De Fryske Mienkip as antwurd op wrâldwiide klimaat opjeften
Omschrijving project	<i>“De grote leefomgevingsopgaven vragen nu echt om een versnelling in het verduurzamen van onze samenleving. Dat is alleen mogelijk als landen erin slagen om de grote mondiale opgaven effectief te verbinden aan lokale en regionale initiatieven.”</i> aldus Prof. dr. ir. Hans Mommaas, Directeur PBL. Gezien deze stelling van het PBL lijkt het van groot belang in dorpen processen op gang te brengen die lokale visievorming rond de besparing en opwek van duurzame energie in dorpen faciliteert. De afgelopen jaren zijn er succesvolle voorbeelden van deze processen geweest in Harkema en Trynergie wat heeft geresulteerd in maatschappelijk gedragen projecten. Deze manier van visievorming heeft zich ontwikkeld tot een nieuwe werkwijze genaamd MienkipsEnergie¹. Energie die we allemaal willen, over besluiten en samen van profiteren. Gezien die nieuwe uitgangspunten van de omgevingswet waarbij omwonenden alternatieven kunnen aandragen voor plannen, is het van het grootste belang dat eerst een proces met bewoners wordt ontwikkeld voordat een precies plan wordt gepresenteerd. De minister van EZ heeft daarop de volgende visie: ➤ Zorgvuldig proces ➤ Omwonenden kunnen alternatieven aandragen ➤ Integrale afweging ruimtelijk gebruik ➤ Balans tussen lusten en lasten ➤ Samenwerken op basis van belangen Binnen het programma van de Energiewerkplaats wat deel uitmaakt van het Netwerk Duurzame Dorpen zijn verschillende instrumenten ontwikkeld om via visievorming en planvorming naar gedragen realisatie te komen. Dat gaat via zogenaamde community's of practices waarbinnen dorpen de kennis en ervaring delen met anderen binnen een groep. De ervaringen van dorpen binnen de ANNO gemeenten worden hierbij ingezet om te ondersteunen bij nieuwe processen voor MienkipsEnergie in nieuwe dorpen. Visievorming Bij de visievorming wordt rekening gehouden met drie belangrijke aspecten. De maatschappelijke kosten en baten, de CO₂ effecten en de contante kosten. Vooral de maatschappelijke kosten van de duurzame transitie zijn op dit moment nog niet goed in kaart gebracht en zorgen voor onverwachte effecten. Door middel van visievorming worden de weerstandskosten verlaagd en het gevoel van urgentie verhoogd.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Projecten binnen de Energiewerkplaats, zie kaart Netwerk Duurzame Dorpen: Trynergie, Garyp, Mei inoar grien, ECODON, Ternaard, Westergeast V2 – Energiebesparingsabonnement Harkema Regionale Energiestrategie
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Instrumenten om maatschappelijk draagvlak voor de energietransitie te organiseren.
Doelgroep	10 Dorpen
Projecteigenaar & projectpartners	Energiewerkplaats. Partners en projecten binnen het netwerk.
Aanspreekpunt namens ANNO	FMF: Gerard Adema Gemeente Achtkarspelen: R. van Sonsbeek

¹ www.energiwerkplaats.nl

Rol ANNO gemeenten	Gemeentes inventariseren de initiatieven / projecten waarbij de betrokkenheid van omwonenden gewenst is. Bij deze projecten wordt eerst een proces met omwonenden gestart voordat andere partijen invloed krijgen. In de geest van de omgevingswet worden experimenten ontwikkeld waarbij gedragen lokale plannen binnen wettelijke kaders een vergunning krijgen.
Werkzaamheden	Organiseren, begeleiden en uitvoeren proces van visie vorming waarbij gebruik wordt gemaakt van verschillende instrumenten die binnen de Energiewerkplaats reeds zijn ontwikkeld. De dorpen Harkema en de dorpen van Trynergie hebben dit proces al doorlopen. Kennis en ervaring van deze partijen worden daarbij weer gebruikt.
Projectperiode	2017 en 2018
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	Voldoende initiatieven.
Resultaat	10 gemeenschappen met een MienshipsEnergie visie waarbij inwoners en overheden overeenstemming hebben bereikt over de te nemen stappen.
Ureninzet	Gemeenten: nb
Financiën	Kosten: € 50.000,- (inhuur voor visievorming, 10 dorpen)

C 4 - Aanpak Duurzaam GWW

Doelstelling	Kennismaking met de Aanpak Duurzaam Grond-, Weg- en Waterbouw (DGWW) en verkenning van de mogelijkheden voor de regionale toepassing in gebiedsontwikkelingen met meerdere partijen.
Omschrijving project	De Green Deal Duurzaam Grond-, Weg-, en Waterbouw is in 2013 gesloten tussen een groot aantal landelijke partijen, waaronder Rijkswaterstaat, Prorail, NL-Ingenieurs, de Unie van Waterschappen, het Inter Provinciaal Overleg, de Vereniging Nederlandse Gemeenten, Bouwend Nederland, CROW, MKB-Infra en Agentschap NL, en eindigde eind 2015. Momenteel wordt gewerkt aan de tweede versie met een werkingsduur van 2017 tot 2021. De kern van de Aanpak Duurzaam GWW is het meewegen van duurzaamheidsaspecten vanaf een vroege planfase, met een focus op de hele levenscyclus van de aan te leggen infrastructuur of object(en). Zodat in elk project een goede afweging wordt gemaakt tussen People, Planet en Profit. De uitgangspunten in de Aanpak zijn: Het zo vroeg mogelijk in het project starten met de Aanpak Duurzaam GWW, liefst al in het stadium van integrale gebiedsontwikkeling. In de planfase liggen immers de grootste duurzaamheidskansen. Per project te focussen op de duurzaamheidsthema's waar het meeste duurzaamheidswinst te behalen is. Innovatiegericht aanbesteden: Ruimte creëren voor innovaties door zoveel mogelijk oplossingsvrij te specificeren. En dat niet alleen voor opdrachtnemers, maar ook in het eigen ontwerpproces. Zo krijgen de markt en innovaties meer kans. Gebruik maken van een gezamenlijk instrumentarium. Om duurzaamheid op uniforme wijze te toetsen, streeft Duurzaam GWW naar een uniforme set instrumenten, zodat duurzaamheid op een consistente wijze getoetst en geborgd wordt. De kracht van de Aanpak Duurzaam GWW is dat gezamenlijk, dus met alle betrokken partijen, de mate van duurzaamheid in een project wordt bepaald. Het draagvlak is daarmee geborgd bij alle betrokken partijen. Het breed invoeren van de Aanpak DGWW bij gemeenten, provincie en waterschap heeft het grote voordeel dat een eenduidig speelveld ontstaat, gericht op het verduurzamen van de GWW-projecten. Gemeenten, provincie en waterschap hebben te maken met dezelfde aannemers en adviseurs. Het is handig als we met z'n allen weten waar we aan toe zijn op dit gebied. Binnen de gebiedsagenda/streekagenda zijn de betrokken ambtenaren op de hoogte te brengen van de Aanpak Duurzaam GWW. Dit kan plaatsvinden aan de hand van presentaties en workshops. Deze kunnen gehouden en verzorgd worden binnen het kader van de gebiedsagenda/streekagenda.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Green Deal Duurzaam GWW ANNO II, opgave 15
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Met name het bekendmaken van de landelijke Green Deal Duurzaam GWW versie 2.0 (ondertekening op 10 november 2016) en het kennis laten maken met de aanpak DGWW t.b.v. een gerichtere aanpak van duurzaamheid in GWW-projecten en gebiedsontwikkelingen. Er is vooral winst te behalen in het voortraject, de planvorming, van gebiedsontwikkelingen met meerdere partijen en opgaven. Overheden hanteren vergelijkbare en herkenbare duurzaamheidsaanpak, ook richting aannemers en andere partijen in deze streek.
Doelgroep	ANNO-gemeenten, Ambtenaren afdeling Civiele Werken (plannen, projecten, beheer en onderhoud, inkoop)
Projecteigenaar & projectpartners	Wetterskip Fryslân: beleid, plannen, projecten, inkoop, beheer en onderhoud. Gemeenten afdeling Civiele Werken Provincie Fryslân, afdeling Duurzame innovaties, Werken en Gebiedsontwikkelingen. Gebiedsontwikkelingen. uitwisseling kennis, etc. GWW-bedrijven (groot en klein) Adviseurs

Aanspreekpunt namens ANNO	Wetterskip Fryslân: Arjen v.d. Hoogen Gemeente Tytsjerksteradiel: Y. Hiemstra		
Rol ANNO gemeenten	Faciliteren		
Werkzaamheden	Workshops, presentaties door kennishouders: De introductie van DGWW kan worden verzorgd door iemand van Wetterskip Fryslân (A. van den Hoogen) of Provincie Fryslân (H. Dijkman en/of D. de Vries). Dit duurt ca. een dagdeel, en kan nagenoeg kosteloos (ruimte, koffie, thee). Of door het CIV (Centrum voor Innovatief Vakmanschap) te Leeuwarden (hier zijn wél kosten aan verbonden). De opleiding van mensen kan plaatsvinden d.m.v. workshops al dan niet gecombineerd met een e-learning-module van bijvoorbeeld BOB-opleiding en Advies of workshops van het het CIV (Centrum voor Innovatief Vakmanschap) te Leeuwarden. De e-learning-module kost ca. € 400,= per persoon (2 personen per gemeente?) en zijn in eigen tijd en beheer te doen. Uitvoering: informatiemiddagen of -avonden voor lokale aannemers in GWW-sector. Voorlichting beleid, wet- en regelgeving, bedrijven wegwijs maken		
Projectperiode	1 september 2016 – 31 december 2017 (en verder)		
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	Het project betreft alleen de promotie van de Aanpak DGWW en de ondersteuning bij informatiesessies Hierbij wordt aangehaakt op landelijke en regionale ontwikkelingen. Risico's worden gevormd door marktontwikkelingen, onbekendheid met toepassen (en dus fouten met) EMVI-criteria, innovatief aanbesteden, UAV_GC, De haalbaarheid is hoog te noemen, omdat het gaat om laagdrempelige informatievoorziening en een beperkt tijdsbeslag a.g.v. de deelname van ambtenaren van de betrokken gemeenten.		
Resultaat	◆ Aantoonbare kennis en (mogelijk) ervaringen opgedaan over/met het toepassen van de Aanpak Duurzaam GWW, ook bij andere organisaties. ◆ De basis is gelegd voor het onafhankelijk toepassen van DGWW in eigen projecten. ◆ In integrale projecten waarin wordt gewerkt met DGWW spreken deelnemers de gezamenlijke taal, en weten wat te doen. ◆ Uiteindelijk gaat het om duurzaam (verbeterd en verminderd) en/of circulair gebruik van grondstoffen, ruimte en energie. ◆ Energieopbrengst / -besparing (TJ):		
Ureninzet	Gemeenten: dagdeel per persoon (2 per gemeente) Provincie: dagdeel per persoon Wetterskip: p.m.		
Financiën	Kosten:	Introductie	€ nihil
		Opleiden medewerkers	€ nihil
		e-learning module	€ 2.400

V 1 - Verduurzamen bestaande woningen

Doelstelling	Energiebesparing bestaande particuliere woningbouw. De doelstelling van de provincie is om 250 MW aan zonnepanelen op daken van 62.500 woningen te realiseren. Vertaald naar de ANNO regio is dat 50 MW op 12.500 woningen. Fryslân wil 50 voorbeeldwoningen 'Nul op de Meter'. Vertaald naar de ANNO regio zijn dit 10 'Nul op de Meter' woningen. Om dit te realiseren wordt de markt uitgedaagd om concepten te ontwikkelen voor deze woningen. Hierbij wordt het onderwijs betrokken.
Omschrijving project	- Adviseur: Bewoners worden op aanvraag één op één geadviseerd bij het maken van bewuste keuzes om hun woning te verduurzamen en ondersteunen bij het aanvragen van subsidies. Daarbij extra aandacht besteden aan de minima. Naast het bewerkstelligen van energiebesparing door gedragsverandering wordt ingezet op informatievoorziening van de verschillende subsidie en financieringsmogelijkheden van de verschillende verduurzamingsmaatregelen. - Duurzame Huizenroute: Tijdens een duurzame huizenroute zijn de eigen inwoners ambassadeurs voor het verduurzamen van de woning. - VVe's: In Noordoost Fryslân zijn 122 Verenigingen van Eigenaren. Deze groepen van eigenaren van appartementen hebben zich verenigd. Traject inzetten om deze georganiseerde groepen eigenaren aan te zetten om hun eigendommen te verduurzamen. - NVM Makelaars: Makelaars betrekken bij communicatie over verduurzamen van woningen. Het aankoopmoment is een natuurlijk moment om een woning te verduurzamen. - Collectief inkopen: Daarnaast wordt de behoefte geïnventariseerd naar het collectief inkopen van zonnepanelen, zonneboilers/heatpipes en/of isolatie van de woning. Bijvoorbeeld door een isolatieveiling (door het duurzaam bouwloket). - Collectief zonnedak: Wanneer het dak van een eigen woning minder geschikt is voor pv-panelen dan zou in samenwerking met een energiecoöperatie zonne-energie collectief kunnen worden opgewekt. Daarbij zal worden onderzocht of een woning toch energieneutraal kan zijn indien zonne-energie opwekking op afstand wordt opgewekt. - Woonakkoord: In de verschillende woonakkoorden met woningbouwverenigingen zijn worden prestatieafspraken gemaakt genoemd op het gebied van duurzaamheid.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Communicatie – C1 Energiebesparingsabonnement – V2
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Met de uitvoering binnen de ANNO-regio zullen met dezelfde inzet meer woningen verduurzaamd worden.
Doelgroep	Eigenaren particuliere woningen, verenigingen van eigenaren en huurwoningen
Projecteigenaar & projectpartners	Bouwkolom Woningbouwverenigingen Duurzaam Bouwloket / Duurzaam bouwloket Tytsjerksteradiel Energiecoöperaties Makelaars
Aanspreekpunt namens ANNO	DDFK: K. Boerema
Rol ANNO gemeenten	Faciliteren/ondersteunend
Werkzaamheden	- Inventarisatie bestaande woningvoorraad - Inzetten adviseurs uit de regio - Organiseren duurzame huizenroute in Noordoost Fryslân - Projectontwikkeling en uitvoering met makelaars - Projectontwikkeling en uitvoering voor VVe's

	- Communicatie via de gemeentepagina, brieven deur aan deur, het Duurzaam Bouwloket en de gemeentelijke websites - Contact met energiecoöperaties over zonne-energie collectieven - Contact met de collega's wonen houden over de invulling van de woonakkoorden.
Projectperiode	2017 starten in Dongeradeel met inzet adviseur en uitrollen in de regio.
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	Afstemmen met bestaande initiatieven zoals het duurzaam Bouwloket. Bereiken van de juiste doelgroepen
Resultaat	Inwoners bewust maken van de mogelijkheden van zijn/haar woning om energieneutraal te worden.
Ureninzet	Gemeenten: nb
Financiën	Kosten: € 100.000

V 2 - Lokale ESCo voor particuliere huishoudens / Energiebesparingsabonnement

Doelstelling	Ontwikkelen van een Lokale ESCo voor particuliere woningen
Omschrijving project	De Energiewerkplaats en Energiecoöperatie Harkema hebben het energiebesparingsabonnement ontwikkeld om bewoners te ontzorgen bij het verduurzamen van hun woning. Hiermee is het mogelijk om bestaande woningen binnen 20 jaar te verbeteren tot Nul op de Meter. Energiecoöperatie Harkema wordt mede aandeelhouder van een op te richten ESCo Harkema BV. Deze BV organiseert de financiering (ESCo), regelt de garanties met de aangesloten bedrijven en ontvangt van de klant de vermeden energiekosten als afbetaling van de duurzame maatregelen. Zo hoeft de klant niet bij verschillende bedrijven offertes op te vragen maar de BV regelt alles. De eventuele winsten worden in de lokale gemeenschap geïnvesteerd.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	- De lokaal ontwikkelde ESCo kan worden ingezet bij het verduurzamen van maatschappelijk vastgoed. - Voor dit project heeft Netwerk Duurzame Dorpen samen met de gemeente Achtkarspelen subsidie 'Innovatieve aanpak' bij de VNG aangevraagd en verkregen. - Regionale Energiestrategie Fryslân
Meerwaarde Streekagenda aanpak	De eerste fase van de aanpak start in Harkema. In de tweede fase (vanaf april 2017) zal het project opgeschaald worden naar andere dorpen in de regio met een energiecoöperatie (met als uiteindelijk doel de hele provincie).
Doelgroep	Particuliere woningbezitters
Projecteigenaar & projectpartners	- Netwerk Duurzame Dorpen, Energiewerkplaats, Friese Milieu Federatie - Energiecoöperatie Harkema, RDenergy, 2live4, DRS installatietechniek, Biokachels, Glashandel Hoekstra, Elize, Awizon - provincie Fryslân
Aanspreekpunt namens ANNO	Gemeente Achtkarspelen: R. van Sonsbeek FMF/Netwerk Duurzame Dorpen: Gerard Adema
Rol ANNO gemeenten	Faciliteren In fase 2 en/of fase 3 sluiten één of meerdere energiecoöperaties uit Noordoost Fryslân aan bij dit project.
Werkzaamheden	- Informatiebijeenkomsten in het dorp - Opleiden vrijwilligers door bedrijven - Ondersteunen energiecoöperaties door Energiewerkplaats - Traject met woningeigenaar: 1. Energieverbruik en toestand woning in kaart brengen 2. Energie besparen door mogelijkheden voor ander gebruik (gedrag) van de woning te introduceren en isolatie van de woning in kaart te brengen 3. Mogelijkheden voor alternatieve opwek van energie te introduceren 4. Door monitoring resultaten te verbeteren 5. Aanvullende maatregelen treffen als deze kosteneffectief blijken te zijn en als innovatieve producten op de markt zijn gekomen. - Ontwikkelen Visiedocument Energieneutraal dorp voor 20 dorpen - Verspreiden informatie via een website en de dorpskrant
Projectperiode	Fase 1: nov. 2016 – april 2017 Fase 2: mei 2017 – april 2018 Fase 3: april 2018 – dec 2018
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	Tot nu toe zijn alleen maar ESCo's bij bedrijven of appartementen gelukt. De ESCo voor koopwoningen is altijd moeilijk geweest om te realiseren. In Deventer is er een voorbeeld waar het gelukt is en daar wordt ook van geleerd. De oplossing is bij deze aanpak gevonden door het inzetten van vrijwilligers in de arbeidsintensieve processen aan de voorkant. De vrijwilligers van de energiecoöperatie hebben een intrinsieke motivatie om iedereen de kans te geven mee te doen. Wat daarin helemaal nieuw is in Nederland is dat de energiecoöperatie aandeelhouder is van de FRESKO BV die de maatregelen uit gaat voeren. ESCO's tot nu toe waren in eigendom of gedeeltelijk gedreven door commerciële bedrijven die producten of diensten wilden verkopen.

	Deze lokale ESCo kan het antwoord zijn omdat de winsten ter beschikking worden gesteld aan de verduurzaming van de gemeenschap. Dit wekt sneller vertrouwen.
Resultaat	Fase 1: 5 woningen in Harkema verduurzamen Fase 2: 40 woningen in Harkema verduurzamen In 4 dorpen 10 woningen verduurzamen (40 woningen) Fase 3: 100 woningen in Harkema verduurzamen In 4 dorpen 50 woningen verduurzamen (200 woningen) In 20 dorpen 10 woningen verduurzamen (200 woningen) Totaal: 400 woningen verduurzamen
Ureninzet	Gemeenten: 80 Provincie: pm
Financiën	Kosten: € 297.000 Middelen: Provincie € 29.000 Coöperaties € 35.000 Subsidie innovatieve aanpak € 233.000, waarvan € 25.000 in eerste fase. Daarna beoordeling vervolg fase 2 Dekking: 100% (valt buiten aanvraag gebiedsbudget)

V 3 - Energiestrijd voor Energiecoöperaties

Doelstelling	Bewustwording, Gedragsverandering en Energiebesparing
Omschrijving project	De Energiestrijd is een competitie met als doel zoveel mogelijk energie te besparen in een bepaalde periode. Voor deelnemers is het een leuke manier om energie en geld te besparen. Ook worden deelnemers meer bewust van hun energieverbruik. Daarnaast is het een kans voor lokale initiatieven en coöperaties om zichzelf te presenteren richting de lokale bevolking. Lokale energiecoöperaties en –initiatieven werven deelnemende huishoudens voor deelname aan de Energiestrijd. In de Energiestrijd gaan 2 of 3 teams (max. 15 huishoudens totaal) met elkaar de strijd aan om zoveel mogelijk energie te besparen in vier weken tijd. Met behulp van een energiemonitor, de Wattcher, krijgen de deelnemers inzicht in hun huidige elektraverbruik. Elke deelnemer krijgt vier weken lang de Wattcher in huis. Daarnaast krijgen deelnemers tips en opdrachten om zoveel mogelijk energie te besparen. Aan de hand van de actuele meterstanden (gas + elektra) en jaarrekeningen wordt bekeken in welke mate er een besparing is gerealiseerd per woning. De procentuele besparingen worden per team bij elkaar opgeteld. Het team met de hoogste procentuele besparing is de winnaar van de Energiestrijd. Om te achterhalen of er een besparing is gerealiseerd is de energienota van vorig jaar nodig. Deelnemers kunnen deze nota van gas en elektriciteit invoeren via Wattcher online. Vervolgens kunnen ze 1 keer per week de actuele meterstanden invoeren. Op basis van deze gegevens wordt berekend hoeveel er wordt bespaard.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Projecten binnen de Energiewerkplaats Energiebespaarabonnement (VNG Innovatieve Aanpak) Regionale Energiestrategie
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Voor de competitie (strijd) zijn deelnemende teams benodigd. Via de Streekagenda bekender, laagdrempelig dan wel makkelijk(er) toegankelijk.
Projecteigenaar & projectpartners	Friese Milieufederatie, Energiewerkplaats. Partners en projecten binnen het netwerk
Doelgroep	2 of 3 teams (max. 15 huishoudens tegelijk) per strijd. De Energiestrijd kan voor energiecoöperaties een instrument zijn zich lokaal te presenteren.
Aanspreekpunt namens ANNO	FMF/Duurzame Dorpen: Gerard Adema Gemeente Achtkarspelen: R. van Sonsbeek
Rol ANNO gemeenten	Stimuleren lokale energie initiatieven en coöperaties tot deelname.
Werkzaamheden	Organisatie van de Strijd Startbijeenkomst c.q. inspiratieSessie Besparingstips gedurende de Strijd Finale Bijeenkomst
Projectperiode	2019
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	Uitrol van slimme meters in Noordoost Fryslân naar voren trekken.
Resultaat	250 deelnemende huishoudens binnen de ANNO Gemeenten. 5-15% energiebesparing per deelnemend huishouden.
Ureninzet	Gemeenten: nb FMF: nb
Financiën	Kosten: € 39.750,- Dekking: Financiering dient t.z.t. nader uitgewerkt te worden

V 4 - Verduurzamen MKB

Doelstelling	Minimaal 200 MKB bedrijven laten een energiescan uitvoeren en voeren maatregelen door waardoor gemiddeld 10% energie bespaard wordt. In hetzelfde onderzoek wordt meegenomen of de daken van deze bedrijven geschikt zijn voor zonnepanelen. In 2025 willen we 10% van het bebouwde oppervlak voorzien van zonnepanelen. De provincie Fryslân heeft als doelstelling om in 2020 40MW aan opgesteld vermogen PV-panelen te realiseren op 1.500 niet agrarische daken. Grofweg betekent dit 10 MW voor de regio NOF.
Omschrijving project	In Noordoost Fryslân hebben 60 bedrijven deelgenomen aan het koploperproject en 17 bedrijven aan Koploper Kans. Ook hebben we het project 'Maak geld met Energie' gedraaid. Als vervolg van deze projecten willen we het peloton van bedrijven aan de hand nemen door inzichtelijk te maken wat en waar er allemaal bespaard kan worden in hun bedrijf. Met het project verduurzamen MKB krijgt de ondernemer: - d.m.v. energiescan inzicht in energieverbruik - met het energierapport inzicht in de energiebespaarmogelijkheden en kan de doelstelling van het bedrijf worden bepaald: bijv. energieneutraal/ zelfvoorzienend/fossielvrij - inzicht in de subsidie-, fiscale en financieringsmogelijkheden - ontzorging en worden eventuele belemmeringen waar mogelijk weggenomen - kennisdeling met andere mkb-bedrijven d.m.v. bijeenkomsten - inzicht in de mogelijkheden om evt. samen te werken met energiecoöperaties, d.m.v. de virtuele zonne- aansluiting (Virtuele Zonne aansluiting <i>Particulieren participeren in een PV-installatie op daken van industrie en dienstverlening via de postcoderoos-regeling. Bedrijven kunnen ook hun dak verhuren aan bijvoorbeeld een energiecoöperaties. Door het verlagen van de leges en/of de OZB kan zonne-energie verder gestimuleerd worden.)</i> In eerste instantie wordt ingezet op een project voor 100 bedrijven. Evt. kan project uitgebreid worden. Aanvullende middelen zullen dan moeten worden gezocht om de doelstelling te bereiken.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Ondersteuningsprogramma Energie: Het stimuleren en handhaven van energiebesparing bij bedrijven wordt gecoördineerd door de FUMO Ontwikkelen regionale ESCo
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Samen met de Ondernemersfederatie Noord Oost Fryslân (ONOF) wordt de verduurzaming van het MKB opgepakt
Doelgroep	MKB
Projecteigenaar & projectpartners	Gemeenten provincie Fryslân ONOF FUMO (v.w.b. Metaalbewerkende bedrijven) Netwerk Duurzame Dorpen Alliander Energiecoöperaties
Aanspreekpunt namens ANNO	Gemeente Tytsjerksteradiel: Y. Hiemstra
Rol ANNO gemeenten	Faciliteren en verbinden

Werkzaamheden	MKB bedrijven werven Energiescans laten uitvoeren Evt. ESCo voor financiering duurzaamheidsmaatregelen Communicatie Aanjager zonne-energie inzetten Monitoring
Projectperiode	2018-2025
Uitgangspunten: Risiko's en haalbaarheid	Afhankelijk van verdere ontwikkeling van lokale ESCo's, de aanwezigheid van aanjager zonneenergie en subsidiemogelijkheden (SDE+).
Resultaat	In 2020 hebben 200 MBK bedrijven een energiescan laten uitvoeren In 2025 hebben de bedrijven gemiddeld 10-20% energie bespaard. Energiebesparing: 53 TJ
Ureninzet	Gemeenten: nb Provincie: nb
Financiën	Kosten: Inzet Energie adviseur incl. complete traject € 112.600 (voor 100 bedrijven) Incl. Organiseren bijeenkomsten € 10.000

V 5 - Concretisering van de energietransitie vanuit de agrarische sector / gronden

Doelstelling	A. Aan de hand van de baseline nagaan wat de meest kansrijke mogelijkheden op het vlak van energietransitie in de agrarische sector zijn, inclusief het bijbehorende energie-effect. Deze mogelijkheden worden vervolgens uitgezet in de praktijk. B. Verkenning uitvoeren en optreden als katalysator voor de concretisering van de energietransitie vanuit de agrarische sector/ gronden
Omschrijving project	Projectonderdelen die bijdrage aan doelstelling A: De NFW stelt met Van Hall Larenstein een onderzoekagenda op om te werken aan een circulaire economie in haar werkgebied, dat een grote overlapping heeft met de ANNO-regio. Dit zogenaamde Living lab Duurzame Ontwikkeling is een krachtenbundeling vanuit onderzoek, ondernemers en overheid die de mogelijkheden verkent om tot nieuwe concepten te komen voor integrale duurzaamheid (gebaseerd op de gedachte van de circulaire economie) die toepasbaar zijn in het landelijke gebied. Daar waar mogelijk worden studenten ingezet om te ondersteunen bij het onderzoek. Concretisering Onderzoekagenda: De onderzoekagenda wordt gestart met het opstellen van een baseline: Waar willen we naar toe werken in dit gebied (piketpaaltje (A), waar staan we nu (B) en hoe komen we van B naar A?). De NFW kiest voor 4 generieke thema's "Natuur, biodiversiteit, landschap", "Water", "klimaat", "gezonde bodem" en twee specifieke "mest" en "voer". Dit alles is terug te leiden tot het tegengaan van de klimaatveranderingen. Aan de onderzoekagenda worden vervolgens onderzoeksonderwerpen gekoppeld zoals certificering, groenblauwe diensten, biomassa en het binden van aanwezige koolstof in de bodem. De regionale bijdrage van een agrarisch samenwerkingsverband aan de energietransitie staat ook hoog geagendeerd in de onderzoek agenda. Noordoost Fryslân heeft zichzelf een hoge ambitie gesteld op het vlak van Energietransitie. De NFW wil hierin ook haar verantwoordelijkheid nemen. Het is echter onduidelijk voor de verschillende thema's wat er al is gedaan, wat de meest kansrijke initiatieven zijn en welk energie-effect deze geven. Daarom wil de NFW graag de baseline analyse (van de onderzoek agenda) gebruiken om voor de genoemde thema's gegevens te verzamelen die gemonitord kunnen worden. Deze gegevens geven inzicht welke concrete initiatieven het meest kansrijk zijn om verder uit te rollen. Projectonderdelen die bijdragen aan doelstelling B: B1 - Verkenning energieopwekking met windenergie Wind energie kan een stevige boost geven aan de Energietransitie ambitie. Het provinciaal beleid concentreert zich nu op het concentreren van windmolens in grotere parken. De technische ontwikkelingen gaan door en

	laten in andere provincies zien dat een kleinere solitaire windmolen ook perspectief kan bieden. De NFW wil graag de mogelijkheden onderzoeken. Hiermee kunnen ook de effecten op de leefomgeving worden gemonitord. Agrarische bedrijven lijken zich hier bij uitstek voor te lenen, omdat stallen deze molens 'uit het zicht' kunnen halen. Het besloten karakter van deze regio kan dit effect alleen maar versterken en zorgen voor minder NIMBY-effect. De NFW gaat aanvullend er vanuit dat de FMF voldoende aangehaakt is om het perspectief van grote windmolen in NOF in beeld te kunnen brengen. B2 - Verkenning snoeihout als energiebron brede school De NFW heeft al veel ervaringen opgedaan met haar project Energie uit Hout (fase 1) en momenteel doet ze ervaringen op met de implementatie hiervan (fase 2 en 3). Het ultieme doel, vanuit een circulaire gedachte is het direct verwarmen van een object in de regio met snoeihout uit de regio. In Damwâld is een gedachte om een nieuwe Brede school energiezuinig te verwarmen met snoeihout uit de regio. De NFW wil dit pad verder verkennen en nagaan of dit tot een concreet initiatief kan leiden. B3 – Vervullen van katalysator rol bij energieopwekking met zonne-energie De doelstelling van de provincie Fryslân is dat in 2020, 150 MW zonne-energie wordt opgewekt op daken van 3.500 (agrarische) daken. Vertaald naar de ANNO-regio is dit 30MW op daken van 700 (agrarische) bedrijven. Mede vanuit de baseline analyse (zie doelstelling A) kan worden bepaald wat het potentieel is aan geschikte agrarische daken voor zonne-energie onder NFW- leden. NFW hanteert als voorlopige ambitie, dat we in 2025, 10% van het bebouwde oppervlak van de landbouwbedrijven voorzien van zonnepanelen, o.a. afhankelijk van het potentieel aan daken. De NFW ziet voor haar een rol als katalysator tussen dorpsbewoners/ energiecoöperaties aan de vraagzijde en agrarische daken van NFW-leden aan de aanbodzijde. Daarnaast wil NFW een rol spelen om belemmeringen, die deelnemers in dit energietransitie traject tegenkomen, te slechten. Agrarische daken zijn door hun ligging en grotere schaalbaarheid vaak aantrekkelijker voor een particulier om in te investeren dan het eigen dak. Verder spelen esthetische argumenten een rol. Voor een agrariër is een dergelijke investering echter een hele stap en blijft vaak hangen in de plannenfase. Ook is er koudwatervrees. De agrariër kan, indien nodig en mogelijk, ook een koppeling met asbestsanering maken omdat er een financiële opening komt voor een vervangend dak. De onderzoeks agenda kan ook dit traject verder helpen door het oplossen van essentiële vragen.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Ondersteuningsprogramma Energie: Het stimuleren en handhaven van energiebesparing bij b Virtuele aansluiting met postcoderoosregeling Energie uit Hout (opgave 8, project O3) Asbest eraf Zonnepanelen erop. Ontwikkelen regionale ESCo
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Directe samenwerking tussen Provincie, Gemeenten en NFW kan ervoor zorgen dat de keten gemakkelijker kan worden gesloten. Vraag en aanbod wordt bij elkaar gebracht.
Doelgroep	NFW-leden Energiecoöperaties
Projecteigenaar & projectpartners	NFW Van Hall Larenstein, Radboud Universiteit, Friese Milieu Federatie, Energiewerkplaats, Trynergie, Energiecoöperatie Westergeest, Alliander
Aanspreekpunt namens ANNO	NFW: T. de Jong DDFK: A. v. Hijum
Rol ANNO gemeenten	Faciliteren en gegevens aanleveren (o.a. voor de baseline) + ondersteuning in gemeenten Ferwerderadiel en Dongeradeel (omdat NFW hier geen directe ledenrelatie heeft) Uniformeren beleid en creëren experimenteerruimte
Werkzaamheden	Onderzoek & monitoring, interviews,

	deskstudie, gegevensanalyse en – verwerking, voeren van (bilaterale) gesprekken, draagvlak creëren communiceren projectadministratie
Projectperiode	1 januari 2017 t/m 31 december 2018
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	De werkgebieden van ANNO en NFW hebben niet 100% overlap. Voorstel is om het hele werkgebied van de NFW mee te nemen in dit project. Daarnaast kan dit onderdeel van de NFW mogelijk een spin/off krijgen in het hele ANNO werkgebied. De revenuen van dit project zullen vooral in het ANNO-werkgebied terechtkomen. Daarnaast treedt de NFW nog in gesprek met Gemeente Smallerland of ze ook bereid zijn een aanvullende bijdrage voor dit project te willen doen.
Resultaat	A: Gerealiseerde baseline B1: Antwoord op de vraag of kleinere solitaire windmolens ook perspectief kunnen bieden voor de agrarische ondernemers B2: Antwoord op de vraag of concrete levering van snoeihout aan de brede school in Damwâld voldoende perspectief heeft B3: Weergave van de inspanningen die zijn verricht als katalysator bij energieopwekking met zonne-energie en duidelijkheid om de voorlopige ambitie realistisch en realiseerbaar is.

Ureninzet	Gemeenten: ambtelijke uren Provincie: nader te bepalen
Financiën	Kosten: € 40.000 Dekking: € 10.000 (eigen bijdrage NFW)

V 6 - Verduurzamen Maatschappelijk vastgoed - Dorpshuizen

Doelstelling	Dorpshuizen faciliteren in het verduurzamen van de panden.
Omschrijving project	De gemeente Súdwest, gemeente De Fryske Marren, de provincie Fryslân, Streekwurk en Doarpswurk doorlopen momenteel een pilot project 'Dorpshuizen mei in Duorsume Takomst'. Dit project wordt uitgerold over de provincie Fryslân. De wens is dit project in 2017/2018 voor de dorpshuizen binnen de ANNO regio uit te voeren, gezien de concrete vragen van de dorpshuizen om aan de slag te gaan. De provincie Fryslân telt ongeveer 250 dorpshuizen, waarvan ruim 230 dorpshuizen zijn aangesloten bij Doarpswurk. In ANNO regio zijn er in totaal 56 dorpshuizen, wijkgebouwen en MFCs. Een deel van de dorpshuizen heeft inmiddels gebruik gemaakt van de subsidieregeling Plattelân Fryslân voor de (ver)bouw en/of verduurzaming van een dorpshuis. In de gemeenten Achtkarspelen en Tytsjerksteradiel konden de dorpshuizen eerder al deelnemen aan een project om het pand te verduurzamen. <u>Sportverenigingen</u> In 2014/2015 konden alle sportvereniging uit Noordoost Fryslân deelnemen aan een pilot verduurzamen sportaccommodatie (zie bijlage 1-project G4). In 2018 krijgen sportverenigingen met een eigen accommodatie, die nog niet hebben deelgenomen aan het projecten, opnieuw de kans een Energiescan te laten uitvoeren. <u>Scholen</u> In 2013/2014 hebben alle PCBO scholen in Tytsjerksteradiel deelgenomen aan de Energy Challenge. Begin 2014 zijn alle basisscholen uit Noordoost Fryslân via de NME-Centra aangeschreven om deel te nemen aan deze Challenge. Zowel in 2014/2015 alsook in 2015/2016 hebben drie scholen deelgenomen aan de Energy Challenge. Momenteel neemt het Nordwin College uit Buitenpost deel aan het project. Momenteel loopt het project Zonnescholen in Noord Nederland. Scholen die zijn aangesloten bij Roobol en PCBO Tytsjerksteradiel kunnen via dit project zonnepanelen inkopen en gebruik maken van een educatief project. <u>Musea</u> De provincie werkt samen met de Museum Federatie Fryslân aan project 'Duurzame Musea'. Ook in Noordoost Fryslân zijn musea, die zijn aangesloten bij de Museum Federatie en kunnen deelnemen aan dit project.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Ervaringen uit verduurzamen sportverenigingen gebruiken Atlas van Noordoost Fryslân
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Uit ervaring met het project verduurzamen sportverenigingen blijkt, dat de ANNO-regio een mooie schaalgrote is om dergelijke projecten uit te voeren.
Doelgroep	Dorpshuizen in Noordoost Fryslân
Projecteigenaar & projectpartners	Provincie Fryslân ANNO-gemeenten Streekwurk Doarpswurk
Aanspreekpunt namens ANNO	DDFK: L. Kramer Provincie: E. van der Staay
Rol ANNO gemeenten	Faciliteren Inventarisatie dorpshuizen Financiering EPA's

Werkzaamheden	Vorbereidingsfase Uitvoeringsfase: 2 informatiebijeenkomsten Inventarisatie bij dorpshuizen Uitvoering: Koploper Traject en EPA's Evaluatie Monitoring
Projectperiode	Dorpshuizen 2017-2018 Sportverenigingen 2018
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	De exploitatiekosten van dorpshuizen hebben in vele gevallen te maken met teruglopende financiële middelen door teruglopende opbrengsten.
Resultaat	20 dorpshuizen hebben een EPA laten uitvoeren 10 dorpshuizen voeren duurzaamheidsmaatregelen uit
Ureninzet	Gemeenten: nb Provincie: nb
Financiën	Kosten: € pm Dekking: Wordt onderzocht om dit project vanuit leader te financieren (40% cofinanciering)

O 1 - Zonneweides

Doelstelling	In de ANNO-regio wordt in 2020 op meerdere zonneweides in totaal 5 MW zonne-energie opgewekt.
Omschrijving project	De ambitie van de provincie Fryslân is voor 2020; 25 MW opgesteld vermogen op zonneweides. Vertaald naar regio Noordoost Fryslân is dit 5 MW aan opgesteld vermogen. Lokale initiatieven Energyskoöperazje Garyp heeft in september 2016 de eerste zonneweide in Noordoost Fryslân gerealiseerd. Op de oude vuilstort Gariperhoeke zijn op 6 ha. 27.000 pv-panelen geplaatst. In Achtkarspelen wordt een zonneweide van 12 ha. gerealiseerd in Buitenpost. De gemeente Achtkarspelen heeft dit project geïnitieerd en vindt het belangrijk dat inwoners en bedrijven kunnen participeren in deze lokaal te wekken zonne-energie. In oktober 2016 is SDE aangevraagd. De verwachting is dat in regio NOF de komende jaren nog meer initiatieven worden gerealiseerd. Om lokale initiatieven te faciliteren bestaat de wens om de randvoorwaarden van de zes gemeenten te uniformeren.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Omgevingsbeleid
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Kennisuitwisseling Uniformeren beleid voor de ANNO regio
Doelgroep	Doelgroep is afhankelijk van de initiatiefnemer: gemeente, energiecoöperatie, bedrijven uit de regio of investeerder. De energiecoöperaties en/of bedrijven die een zonneweide willen realiseren worden door de energiewerkplaats en de gemeente gefaciliteerd.
Projecteigenaar & projectpartners	FMF, Netwerk Duurzame dorpen provincie Fryslân, Us Koöperazje ANNO-gemeenten
Aanspreekpunt namens ANNO	Afhankelijk van gemeente waar zonneweide wordt gerealiseerd
Rol ANNO gemeenten	Beleid afstemmen o.a. Verruimen beleidsruimte plaatsen pv in buitengebied Faciliteren en eventueel participeren in zonneparken
Werkzaamheden	Uniformeren beleid voor opwekken zonne-energie Initiatieven faciliteren waar nodig door verlaging Leges en OZB Faciliteren van energiecoöperaties met ondersteuning van de Energiewerkplaats Monitoring van de doelstelling
Projectperiode	2016-2020
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	Realisatie van zonneparken is momenteel nog afhankelijk van subsidie (SDE) of korting (Regeling Verlaagd Tarief / postcoderoosregeling).
Resultaat	De ANNO regio heeft in 2020 5 MW zonneparken opgesteld
Ureninzet	Gemeenten: pm
Financiën	Kosten: € 50.000 voor inhuur expertise en ondersteuning energiecoöperaties.

O 2 - PV daken overheidsgebouwen

Doelstelling	In 2025 zijn alle overheidsgebouwen, voor zover mogelijk, voorzien van zonnepanelen. Voor eigen gebruik of ter beschikkingstellen aan energiecoöperaties.
Omschrijving project	De provincie heeft als doelstelling om in 2020, 35 MW zonne-energie op 600 gebouwen van maatschappelijk vastgoed te realiseren. Vertaald naar Noordoost Fryslân is dat 7 MW. Voor eigen gebruik Of middels SDE bij grootverbruik Of ter beschikking stellen aan energie coöperaties of andere non-profit organisaties. Evt. met postcoderoosprojecten (kleinverbruik max 200 panelen). Voorbeeld van Bildtse Stroom volgen. (Wanneer er op eigen woning onvoldoende ruimte is o.i.d. dan meedoen in postcoderoosproject en daarmee toch energieneutrale woning bezitten (stroom en gas verrekenen en 'afkopen' in nieuw project binnen het eigen postcodegebied in een coöperatie). In Tytsjerksteradiel is beleid t.a.v. medegebruik daken door non-profit organisaties vastgesteld (zwembad Garyp heeft zonnepanelen op gemeentelijke gymzaal geplaatst)
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Energienuwoningen (op afstand) Verduurzamen van maatschappelijk vastgoed
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Beleid en uitvoering in ANNO-regio wordt gelijk.
Doelgroep	Gemeenten
Projecteigenaar & projectpartners	Gemeenten
Aanspreekpunt namens ANNO	Allen
Rol ANNO gemeenten	Organiseren en uitvoeren d.m.v. beleid vaststellen en uitvoering geven aan het vastgestelde beleid.
Werkzaamheden	Onderzoek naar medegebruik van daken, juridische consequenties, collectief inkoop van PV-panelen Monitoring
Projectperiode	2017-2025
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	Bij renovatie realisatie van pv-installatie op daken
Resultaat	Voor zover er sprake is van voldoende dakoppervlak, 7 MW in 2025
Ureninzet	Gemeenten: nb Provincie: nb Wetterskip: nb
Financiën	Kosten: Inhuur expertise, zie O1

O 3 – Energie uit hout

Doelstelling	- Een gebiedsdekkende beheerplanning voor het landschapsbeheer in de gemeenten Achtkarspelen, Dantumadiel, Kollumerland c.a., Smallingerland en Tytsjerksteradiel. - Langjarige levering van de vrijkomende biomassa aan één of meerdere streekinitiatieven voor het gebruik of de verwerking van houtige biomassa.
Omschrijving project	Biomassa van Noardlike Fryske Wâlden inzetten voor productie van warmte. De NFW voert dit project vanaf 2010 uit. De provincie Fryslân, het Wetterskip en de gemeenten Achtkarspelen, Dantumadiel, Kollumerland c.a., Smallingerland en Tytsjerksteradiel subsidiëren dit project. In een doorlopende praktijkproef 'Energie uit hout', geïnitieerd door de Vereniging NFW en de gemeenten in de Noardlike Fryske Wâlden, is onderzoek gedaan naar de combinatie van twee oogst- en verwerkingsmethodes die het meest ecologisch effectief en economisch efficiënt is. In de Noardlike Fryske Wâlden wordt 1.750 km houtsingel beheerd. Deze singels levert een jaarlijks potentieel van 3.000 tot 5.000 ton hout. Een haalbaarheidsonderzoek moet uitwijzen of een pellet fabriek perspectief biedt naast of ten opzichte van andere regionale mogelijkheden zoals het verwarmen van een zwembad of school. Locatieonderzoek naar de beste plek voor de pellet fabriek is onderdeel van de haalbaarheidsstudie.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	ANNO II
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Behoud van Dykswâllen en Elzensingels in de NFW. Duurzaam inzetten van snoeihout uit elzensingels, dykswâllen en houtsingels.
Doelgroep	Boeren, gebruikers van utiliteitsgebouwen
Projecteigenaar & projectpartners	NFW Provincie Fryslân Gemeenten Landschapsbeheer Fryslân
Aanspreekpunt namens ANNO	DDFK: A. van Hijum NFW: Tom de Jong
Rol ANNO gemeenten	Faciliteren
Werkzaamheden	- Gemeenten zetten zich in om binnen utiliteitsbouw biomassakachels te realiseren - NFW werft boeren binnen haar gebied, waarbij de houtopstand wordt beheerd waarna dit vervolgens wordt ingezet als biobrandstof. - In gemeente Dantumadiel verkenning verwarming Duurzame School. - De provincie Fryslân tracht middels lobbywerkzaamheden een houtsnipperfabriek binnen de provincie te realiseren.
Projectperiode	2017-2018
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	Een eerste groep van ruim 60 beheerders is geïnteresseerd in deelname, waarvoor het eerste deel per 23-1-2017 wordt aanbesteed.
Resultaat	In de ANNO regio zal 32,5 km houtopstand van landbouwgronden worden geoogst via NFW en nuttig ingezet worden als biomassa binnen de regio.
Ureninzet	Gemeenten: 200 Provincie: 200 NFW : 1.000

Financiën

Organisatie	Aandeel	Bedrag
Provincie	33%	€ 166.680,95
Gemeente Achtkarspelen	2%	€ 10.000,00
Gemeente Dantumadiel	2%	€ 10.000,00
Gemeente Kollumerland	2%	€ 10.000,00
Gemeente Smallingerland	2%	€ 10.000,00
Gemeente Tytsjerksteradiel	2%	€ 10.000,00
Wetterskip Fryslân	2%	€ 10.000,00
NFW (bijdrage deelnemers)	38%	€ 190.593,56
NFW (bijdrage vereniging)	4%	€ 20.000,00
Aanvragen diverse fondsen	13%	€ 62.768,34
Totaal		€ 500.042,85

Dekking: 100% (valt buiten aanvraag gebiedsbudget)

A 1 – Kennisontwikkeling

Doelstelling	Nieuwe ontwikkelingen zijn hard nodig om de energietransitie vorm te geven, maar ze zijn niet altijd te overzien. Om te kunnen beoordelen of bepaalde ontwikkelingen kansrijk zijn om bij te dragen aan deze energietransitie is het noodzakelijk dat een aantal projecten nader uitgezocht wordt.
Omschrijving project	Rondom de volgende onderwerpen is er behoefte aan kennisontwikkeling: - Het vormgeven van gasloze/energiegevende nieuwbouw Waar in andere delen van Nederland ingezet wordt op gasloze wijken, is deze strategie hier minder vanzelfsprekend. Gasloos betekent een andere infrastructuur dan traditioneel. Aangezien Noordoost Fryslân krimpregio is, is de behoefte aan het toevoegen van nieuwe woningen aan de voorraad beperkt. Het realiseren van (uitbreidings)-wijken is in deze regio niet aan de orde. Er is weliswaar vernieuwing in de woningvoorraad nodig (i.v.m. andere woonbehoeften en kwaliteitsverbetering), maar de verwachting is dat hierbij andere eisen gelden dan in andere regio's. Om inzicht te krijgen in de voorwaarden die in deze regio gesteld worden ten aanzien van gasloze/energiegevende nieuwbouw is kennisontwikkeling nodig. - Het toepassen van geothermie/restwarmte. Kan Geothermie uit in onze regio? Hoe kan het dan het beste toegepast worden? En wat is daar voor nodig? Waar in de regio produceren bedrijven restwarmte dat gebruikt kan worden? - Het vormgeven van Circulair NOF Circulaire economie is zeer belangrijk voor verduurzaming. Grondstoffen zijn hernieuwbaar en klimaatvriendelijk. Grondstoffen worden op verantwoorde manier (her)gebruikt. Hoe en samen met welke partners kan Noordoost Fryslân bijdragen aan de circulaire economie? - Energieopslag Duurzame energieproductie is niet altijd even betrouwbaar. Daarom is het opslaan van energie noodzakelijk. Door hier op in te zetten kan de productie van duurzame energie beter gereguleerd worden. Dit kan in de vorm van Power to gas, ammoniak, waterstof Batterij-opslag, Waterstofbromide batterij en smart grids. Deze ontwikkeling gaat mondiaal. Het zou echter mooi en goed zijn dat er in de regio voorbeeldprojecten worden ontwikkeld. Daarnaast zullen zich nieuwe ontwikkelingen of cases aandienen, waarbij een gedegen onafhankelijk advies, of het doorrekenen van de businesscase onontbeerlijk zijn. Door hier expertise voor in te huren kan de regio slagvaardig en doelmatig met deze projecten verder.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Gasloze energiegevende nieuwbouw: Nul op de Meter, Stroomversnelling Geothermie: Structuurvisie ondergrond Circulaire economie: Biobased economy, Van Afval Naar Grondstof (VANG) Energieopslag: Opvangen van pieken en dalen in de productie en verbruik van duurzame energie
Meerwaarde Streekagenda aanpak	De genoemde projecten zijn actueel in de hele ANNO-regio. Kennisontwikkeling is belangrijk om goed in te kunnen schatten of een project zinvol is of niet.
Doelgroep	Afhankelijk van het project
Projecteigenaar & projectpartners	Energieopslag: Elestor / Alliander Circulaire economie: Vereniging Circulair Friesland, Omrin
Aanspreekpunt namens ANNO	Gemeente Achtkarspelen: R. van Sonsbeek of Gemeente Tytsjerksteradiel: Y Hiemstra
Rol ANNO gemeenten	Faciliteren
Werkzaamheden	Nb

Projectperiode	2017 en verder
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	Het kan zijn dat de uitkomst is dat iets niet haalbaar/ wenselijk is voor de regio. We kunnen daarmee echter grotere inspanningen/investeringen voorkomen.
Resultaat	Kennisvermeerdering die bijdraagt tot realisatie van projecten om doelstelling 40% duurzaam in 2025 verwezenlijken.
Ureninzet	Gemeenten: nb Provincie: nb Wetterskip: nb
Financiën	Kosten: € 10.000

A 2 - E-Only route Bûtenfjild

Doelstelling en Doelgroep	- Profileren van NO-Fryslân als duurzame regio - Fryslân blijft voorop lopen op het gebied duurzame en innovatieve watersport (skjin en flústerjend farre in grotere gebieden in de provincie) - Bewustwording van inwoners en ondernemers om duurzaam (in eigen omgeving) te recreëren - Gemeenschappelijk (mienskip, terreinbeherende instanties, ondernemers, overheden, SEFF) vormgeven aan duurzame recreatie en dit nieuwe impulsen en élan geven door innovatie, nieuwe ontwikkelingen
Omschrijving project	Stimuleren en uitrollen van elektrisch varen in NO-Fryslân: Skjin en flústerjend farre troch Fryslân. Wetterwâlden-Bûtenfjild hiervoor (laten) aanwijzen als pilotgebied. Hiervoor met de diverse betrokken partijen een intentieverklaring opstellen en ondertekenen. Aansluitend zal een implementatieplan worden uitgewerkt en uitgevoerd, zodat binnen nu en vijf jaar met verschillende (bewustwordings)maatregelen en een verleidingsoffensief het Bûtenfjild zich onderscheidt als het eerste grotere aaneengesloten gebied in Fryslân én Nederland waar alleen met elektrisch aangedreven boten wordt gevaren.
Context: relatie met andere (lopende) projecten en (bestuurlijke) afspraken	Quickwinproject ANNO: Medio 2017 wordt de nieuwe vaarverbinding tussen de Grutte Wielen en de Swemmer geopend. De sloepenroute loopt vanaf de Grutte Wielen door Ryptsjerk naar het Bûtenfjild en via de Falom naar de Swemmer. De route is één van de drie electric only routes in Fryslân. Om de vaarroute te laten renderen is het van belang het elektrisch beleven en (er)varen sterker te ontwikkelen. Waterrecreatievisie NOF 2025: Het project is een eerste stap in de realisatie van project 6.2 Regio dekkend netwerk elektrisch varen uit de Waterrecreatievisie Noordoost Fryslân 2025. Zorgeloos stil en schoon varen in NO-Fryslân. Een statement dat past bij de identiteit en aard van de regio. De ANNO ambities voor duurzaamheid zijn groot. Waterrecreatie kan aan duurzame mobiliteit haar steun bijdragen.
Meerwaarde Streekagenda aanpak	Inwoners, ondernemers, recreanten
Doelgroep	Inwoners, ondernemers, recreanten
Projecteigenaar & projectpartners	Projecteigenaar: Gemeenten Dantumadiel en Tytsjerksteradiel Projectpartners: Stichting Wetterwâlden, It Fryske Gea, Staatsbosbeheer, Stifting Elektrysk Farre Fryslân (SEFF), stichting RMT, ondernemers, dorpsbelangen, gemeente Leeuwarden
Aanspreekpunt namens ANNO	DDFK: Anke v. Hijum
Rol ANNO gemeenten	Faciliteren, stimuleren en regisseren
Werkzaamheden	Opstellen en ondertekenen convenant, uitwerken implementatieplan, uitvoeren implementatieplan, gemeentelijke besluitvorming.
Projectperiode	2017-2019
Uitgangspunten: Risico's en haalbaarheid	In opdracht van gemeenten Dantumadiel en Tytsjerksteradiel en stichting Wetterwâlden wordt een verkenning uitgevoerd naar de aspecten die aan bod komen als gemeenten een gebied als volledig electric only vaargebied willen (laten) aanwijzen (afrondering december 2016). Wat kom je hierin tegen en wat is er nodig als je deze ambitie binnen nu en vijf jaar wilt implementeren? De verkenning geeft inzicht in welke rol partijen hebben, hoe de stand van zaken is op het gebied van elektrisch aangedreven motoren, hoe om te gaan met de bestaande botenvloot van inwoners en ondernemers (bijv. implementatie ontheffingssysteem) en een inventarisatie van ideeën om inwoners, ondernemers en partijen te overtuigen en te verleiden om de overstap te maken naar electric only recreatie. Op basis van de verkenning is het de bedoeling om de colleges en gemeenteraden van Dantumadiel en Tytsjerksteradiel een ambitie uit te laten spreken om het Bûtenfjild binnen nu en vijf jaar aan te wijzen als electric only vaargebied.

Resultaat	Over vijf jaar een groot, aaneengesloten gebied waarin alleen met elektrisch aangedreven boten wordt gevaren. Dit ten gunste van de natuur (stil, minder verstoring) en de waterkwaliteit (schoon varen).			
Ureninzet	Gemeenten: pm			
Financiën	Kosten:			
	Projecten	Maatregelen	Kosten	Periode
	1. Bûtenfjild electric only	a) Opstellen en ondertekenen convenant	5.000	2017
	2. Implementatie	b) Uitwerking implementatieplan	15.000	2017
		c) Uitvoering implementatiemaatregelen	PM	2017-2019
	Totaal		20.000	
	Dekking: 100% (valt buiten aanvraag gebiedsbudget)			

Bijlage 1: Evaluatie Duurzaamheid in Noordoost Fryslân 2013-2016

Project	Geformuleerde doelen	Projecteigenaar / partners	Status*	Voortgangsinformatie	Meenemen naar Project Energietransitie ANNO
Algemeen	-	-	1	- <u>Film</u> In 2013 is bij de start van de visie en het uitvoeringsplan 'Duurzaamheid in Noordoost Fryslân', een promotiefilmpje gemaakt. Hierin vertelden de bestuurders hoe zij bijdragen aan duurzaamheid. - <u>Warme truiendag</u> Op warme truiendag 2015 trokken de portefeuillehouders Duurzaamheid van de ANNO regio allemaal een visserstrui aan, van waddenwol aan van museum 't Fiskershúske in Peasens Moddergat. - <u>Duurzaamste wethouder van NL</u> Negen Noordoost Friese bestuurders gingen in 2013 de strijd aan om de titel van de 'Duurzaamste wethouder of burgemeester van NL'. Wethouder Haije Talsma van Ferwerderadiel werd bij deze wedstrijd 2^e van NL. Als duurzaamste bestuurder van Noordoost Fryslân ontving hij een wisseltrofee.	Ludieke acties die langskomen bekijken en daar gewenst regiobreed aan meedoen.
E1, Bermgras voor eiwitten en energie	- Eiwitten uit bermgras toepassen als veevoer ter vervanging van soja - Productie duurzame energie door vergisting van bermgras	- Kelstein Green Circle Famring	4	Is in de periode geen contact over geweest. Het project als zodanig is tijdens één van de startbijeenkomst genoemd maar nooit verder geconcretiseerd.	Nee
E2, Energie uit Hout	- Het kostenefficiënt organiseren van het landschapsbeheer in de NFW waarbij: a. De kwaliteit van het beheer continu wordt bevorderd b. Eienaren van groenelementen worden ontzorgt c. Kostenbesparing op landschapsbeheer d. Het NFW gebied meer CO₂ neutraal wordt door op minimaal één locatie een langjarig gebruik van de lokaal vrijkomende biomassa	- NFW - LTO - Landschapsbeheer Fryslân	2	De NFW is momenteel aan het klanten werven onder de boeren. De NFW biedt aan om tegen een kleine vergoeding de houtopstand te gaan beheren bij de boeren. Van dit hout worden houtsnippers gemaakt. De deelnemende boeren kunnen de houtsnippers terugkrijgen voor eigen gebruik. Het overschot wordt verkocht. Er wordt nog gezocht naar afzetmogelijkheden voor de houtsnippers in de regio. De uitvoering van het traject moet nog op gang komen. Momenteel hebben 11 boeren zich aangemeld. De provincie is betrokken bij dit project. De provincie probeert interesse te creëren voor een houtpalletfabriek in Fryslân.	Ja Haalbaarheidsonderzoek voor het realiseren van een houtpelletfabriek. Vanuit de regio aansturen op vestiging van de fabriek in NO-Fryslân.
E3, Lokale coöperaties Duurzame Energie	- Lokaal produceren van duurzame energie waarbij de opbrengsten ook weer lokaal worden ingezet.	- Energiewerkplaats Fryslân (Doarpswurk en FMF) - Us Koöperaazje	2	In regio NOF zijn inmiddels een aantal lokale energiecoöperaties opgericht. Te weten: Lefeanwalden, Trynergie, Mei-inoar Grien U.A., Energzy Koöperaasje Garyp, Energie Coöperatie Ternaard, EcoDon, Energzy Koöperaasje Westergeast. Initiatieven/ in oprichting in de dorpen: Harkema, Buitenpost, Ryptsjerk en Hurdegaryp.	Het faciliteren van energiecoöperaties dan wel lokale initiatieven is onderdeel van de energietransitie in ANNO II.
E4, PV in Bedrijf: 'Maak geld met Energie'	- Ontwikkeling van grootschalige PV-installaties bij bedrijven zodat bedrijven verduurzamen, ook economisch! - Organiseren van een aanjaagcampagne 'Maak geld met Energie', om het investeringsklimaat in de regio te bevorderen op het gebied van duurzame energie	- Ondernemers Federatie Noordoost Fryslân (ONOF) - Stichting Synnovem uit Dokkum - ONOF	3 1	Agrarische bedrijven kunnen gebruik maken van de provinciale subsidieregeling Asbest eraf, zonnepanelen erop. Deze regeling loopt nog tot 1 december 2016 In juli 2014 zijn twee informatiebijeenkomsten door Synnovem en ONOF georganiseerd. Ondernemers zijn geïnformeerd over de oplopende prijzen van fossiele energie, de verbeterde technieken en hogere opbrengsten van nieuwe installaties en de grote fiscale voordelen voor investeringen in duurzame energie. Installatiebedrijven uit de regio zijn hierbij betrokken.	Momenteel worden plannen uitgewerkt, voor een adviseur van bedrijven. Deze adviseur faciliteert de ondernemers bij besparen en/of opwekken van energie.

* Status 1 - afgehandeld
2 - wordt aan gewerkt
3 - nog uit te voeren
4 - wordt niet uitgevoerd

Project	Geformuleerde doelen	Projecteigenaar / partners	Status*	Voortgangsinformatie	Meenemen naar Project Energietransitie ANNO
				Resultaten: Gunstiger investeringsklimaat op het gebied van duurzame energie, site www.maakgeldmetenergie.nl , met rekenmodellen financiële voordelen.	
E5, PV op gemeentelijk vastgoed	- Duurzame energieopwekking op het gemeentelijk vastgoed zoals gemeenten huizen, wijkgebouwen en milieudiensten.		2	In 2013 is in iedere gemeente beleid vastgesteld om structureel bij renovatie, en indien technisch mogelijk, zonnepanelen op gemeentelijk vastgoed met een kleinverbruikersaansluiting, te plaatsen. Tevens is in een aantal gemeenten de SDE+ aangevraagd en toegekend voor pv-installaties op gebouwen met een grootverbruikaansluitingen. Deze installaties zijn inmiddels gerealiseerd.	Energiebesparing en duurzaam opwekken bij Gemeentelijk vastgoed, is onderdeel van de energietransitie binnen ANNO II.
M1, Minder vervoersbewegingen in NOF	- Het aanvullend vervoer efficiënter organiseren, zodat het aantal vervoersbewegingen wordt teruggedrongen.	- Provincie Fryslân - Vervoersbedrijven	1	Betreft provinciaal project. Duurzaamheid is een thema binnen de realisatie van de mobiliteitscentrale. Deze centrale is in ontwikkeling. Provincie is trekker, in de persoon van Sjoerd Hoekstra.	Afgerond.
M2, Elektrisch recreatievaren	- Binnen EHS aanwijzen van E-only-vaarroutes - Versterken van de oplaadinfrastructuur binnen en rondom deze gebieden, waarbij mogelijk gebruik wordt gemaakt van bestaande infrastructuur van It Wetterskip langs deze route. - Stimuleren van duurzame recreatie en horeca rondom deze E-route, waaronder verhuur van elektrische boten.	- Waterrecreatie-sector - Duurzame horecaondernemers - ANNO gemeenten - Provincie - Wetterskip Fryslân	2	Er wordt een plan ontwikkelt voor een E-only route in het Bûtenfjild. Het betreft de nieuw te realiseren vaarweg tussen Ryptsjerk en de Sippefennen. Eerst zal een visie worden ontwikkeld en vervolgens een uitvoeringsplan.	Ja
O1, Duurzame talenten	- Afgestudeerde jongeren die niet direct een baan kunnen vinden, werkervaring op laten doen door hun talent in te zetten voor het verduurzamen van regio NOF.	- WerkNOF - Innovatiehuis Lauwersdelta - ANNO gemeenten	2	- Vanuit de Kenniswerkplaats in Burgum hebben drie groepjes studenten van het Van Hall Larenstein voor de gemeenten Achtkarspelen en Kollumerland c.a. een advies opgesteld over zonne-energie. - Samen met het IVN organiseert de gemeente Dongeradeel 'scholen voor duurzaamheid'. Leerlingen van 4HAVO en 5VWO doen onderzoek naar duurzaamheid in hun regio. De jongere inwoners van Noordoost Fryslân hebben creatieve en verrassende ideeën.	Ja, uitwerken naar langdurige samenwerking Kenniswerkplaats Ja, continueren en uitrollen naar andere Havo/VWO's in de regio
O2, Duurzaam ondernemen, van koplopers naar Mainstream	- Opschalen van het koploperproject in regio NOF	- Ondernemers Federatie Noordoost Fryslân (ONOF) - DGMR / Dzyzzion - ANNO gemeenten	1	Het Koplopersproject is bedoeld om de MKB in staat te stellen om meer duurzaam en maatschappelijk verantwoord te ondernemen. In vijf gemeenten hebben koploperprojecten plaatsgevonden. Deze zijn door de gemeenten zelf geregisseerd i.s.m. EZ. In totaal hebben zo'n 60 bedrijven uit de ANNO-regio deelgenomen. Het project Koploperkans voor kleine bedrijven is door de zes gemeenten gezamenlijk gecoördineerd. Hier hebben 15 bedrijven aan deelgenomen. Ervaringen waren positief, gemiddeld scoorde het project tussen de 7 en de 8. Deelname heeft o.a. de volgende zaken opgeleverd: bewustwording, nieuwe contacten, kennis, energiebesparing, gedragsverandering, communicatietools en toekomstvisie	Nee wordt niet meer gesubsidieerd door de provincie.
G1, Energiebesparing-renovatie particulier	- 50 woningen energetisch en financieel toekomst bestendig maken - 1 bestaande woning renoveren tot energieneutraal.	- Bouwconsortia - Provincie - ANNO gemeenten	2	- In de ANNO regio is 2.747 keer de Friese Energiepremie aangevraagd. Hiervan hebben 2.542 woningeigenaren een positief besluit ontvangen. Dit betekent dat 2.542 particuliere woningen zijn/nog worden verduurzaamd in onze regio. - In de regio is 10 keer subsidie voor Nul op de Meter bij de provincie aangevraagd (1 x Dongeradeel, 7 x Achtkarspelen en 2x Tytsjerksteradiel)	Ja

* Status 1 - afgehandeld
2 - wordt aan gewerkt
3 - nog uit te voeren
4 - wordt niet uitgevoerd

G2, Opschaling Energieloketten ANNO	- De Energieloketten van Tytsjerksteradiel en Dantumadiel opschalen naar regionale schaal. - Ondersteuning van particulieren bij verduurzamen van hun woning (G1)	- ANNO gemeenten	2	Alle gemeenten in de provincie Fryslân hebben nu met financiële ondersteuning van de VNG een digitaal energieloket. Dit moet worden uitgebouwd tot een goed werkend instrument om de burgers te ondersteunen bij de verduurzaming van de eigen woning. Het loket moet op de lange termijn zichzelf in stand kunnen houden doordat de branche de taken van de gemeenten op dit gebied (deels) zal overnemen. Momenteel is het digitale loket operationeel. In sommige gemeentes werkt het loket al beter dan bij andere. Er zullen de komende periode nog flankerende instrumenten worden ontwikkeld op het gebied van communicatie om het loket nog beter te laten functioneren.	Ja, digitaal bouwloket
G3, Duurzame zorgwoningbouw	- Ontwikkelen van een cluster woningen in de nabijheid van voorzieningen en zorg, duurzame en levensloopbestendige woningen voor ouderen.	- Stichting Synnovem - Zorgorganisaties, pensionfondsen, particuliere investeerders	1	Het idee van Synnovem is om zeer energiezuinig of energieneutraal te gaan bouwen voor mensen met een zorgbehoefte. De aanwezige zorgvraag van de bewoners zal gebundeld worden via een collectieve benadering. Hierdoor ontstaan kleine particuliere leefgemeenschappen, die aansluiten op de aanstormende participatiemaatschappij. Het beheer en het onderhoud van de woningen en tuinen wordt - net als de zorgtaken - geregeld via een collectieve "parkmanagement constructie". Over hoe dit ingestoken zou kunnen worden is in mei 2014 is een inspiratiemiddag voor bestuurders georganiseerd door Synnovem i.s.m. o.a. Noorderbreedte. Achtkarspelen heeft aangegeven een Pilot te willen draaien in dit project. Er hebben vervolgesprekken plaatsgevonden, waarbij twee lopende projecten zijn benoemd waarbij deze aanpak aan zou kunnen haken. Dit is echter niet verder van de grond gekomen.	Nee
G4, Energie in maatschappelijk vastgoed	- Met nieuwe (financiering) modellen, zoals een ESCo en FSFE, de financiering voor het verduurzamen van accommodaties van maatschappelijke organisaties mogelijk maken. Wat leidt tot kostenbesparing en emissiereductie. - Energiebesparing van scholen	- Provincie - VV Kollum - Energy Challenge - Provincie - NME Centra	1 2	- <u>Versterken door Samenwerken</u> De provincie heeft de Pilot verduurzaming gebouwen door middel van ESCo's uitgevoerd. Dit project bekeek of er bij zwembaden, sportvereniging en dorpshuizen in Friesland ook ESCo (Energie Service bedrijven , via duurzame lease constructies) mogelijk waren. Vanuit NOF deed VV Kollum mee aan deze pilot. Deze voetbalvereniging had plannen om het bestaande clubgebouw te renoveren en uit te breiden. Onderdeel hiervan zijn de toepassing van diverse energiebesparende en duurzame maatregelen om het energiegebruik te beperken. Voor VV Kollum is een business case uitgewerkt voor het laten treffen van de mogelijk toepasbare energiebesparende maatregelen door een ESCo. Na presentatie van de business case aan het bestuur, waarin naar voren kwam dat een ESCo onder bepaalde voorwaarden mogelijk is, heeft het bestuur besloten om een ESCo voor levering en exploitatie van zonnepanelen nader te onderzoeken. Onder begeleiding van DWA is een offerte-uitvraag gedaan onder meerdere partijen voor de levering en exploitatie van zonnepanelen. Uiteindelijk heeft VV Kollum voor een eigen oplossing gekozen. - <u>Energy Challenge</u> Alle basisscholen van PCBO Tytsjerksteradiel hadden voorafgaand aan de projectperiode, meegedaan aan de Energy Challenge.	- Verduurzamen dorpshuizen pilotproject loopt momenteel in Sudwest Fryslân. Dit project wordt na pilot uitgerold naar andere Friese gemeenten. - Samen met provincie ESCo projecten opzetten voor zorghuizen. - Overheidsgebouwen

* Status 1 - afgehandeld
2 - wordt aan gewerkt
3 - nog uit te voeren
4 - wordt niet uitgevoerd

				Begin 2014 zijn alle basisscholen in Noordoost Fryslân aangeschreven en gebeld om deel te nemen aan de Fryske Energy Challenge. In Tytsjerksteradiel hebben 2 basisscholen en in Achtkarspelen 1 basisschool en 1 VO-school (Nordwin College) deelgenomen aan de Challenge.	
	- Stimuleren van sportverenigingen bij verduurzamen van hun accommodatie.	- Sport Fryslân - Provincie - ANNO gemeenten - Sportverenigingen - Sportstroom	1	- <u>Duurzame sportverenigingen</u> Sport Fryslân, de provincie en de ANNO-gemeenten hebben de periode juni 2015 – april 2016 een pilot uitgevoerd. In regio NOF zijn 107 sportverenigingen met een eigen accommodatie. 43 sportverenigingen en 2 stichtingen waren aanwezig tijdens een informatie-bijeenkomst in oktober 2015. Hier werden ze geïnformeerd over de mogelijkheden van energiebesparing, het gebruik van (eigen opgewekte) groene energie, subsidies en de financieringsmogelijkheden en Waarborgfonds Sport. 27 verenigingen hebben een energiescan laten uitvoeren. Door 7 verenigingen in januari 2016 landelijke subsidie aangevraagd voor LED verlichting, zonnepanelen, CV-installatie, isolatie (dak, gevel, HR++ glas) en/of zonneboiler. In 2017 kunnen de verenigingen opnieuw subsidie aanvragen. Het project in wordt uitgerold over heel Fryslân.	- In 2018 krijgen alle sportverenigingen uit Friesland die nog niet hebben deelgenomen aan Duurzame Sportverenigingen, opnieuw de kans om mee te doen.

Bijlage 2: Projectplan Pilot Regionale Energiestrategie FRYSLÂN

Inleiding

Friese overheden gaan samenwerken aan de ambitie om te komen tot een energieneutraal Fryslân in 2050. In samenwerking met externe partners willen de Friese overheden (Friese gemeenten, provincie Fryslân en het Wetterskip Fryslân) een regionale energiestrategie opstellen met energiescenario's, afspraken over rollen/verantwoordelijkheden, verdergaande samenwerking en randvoorwaarden als ruimte, draagvlak en de impact op de energie infrastructuur. Deze ambitie sluit aan op het landelijke proces om in zogenaamde lerende netwerken regionale energiestrategieën op te stellen, waarin het proces en inhoud wordt beschreven om te komen tot een energieneutraal Nederland in 2050. Fryslân is in dit kader één van de vijf pilot-regio's om als lerend netwerk een regionale energiestrategie op te stellen.

Om een regionale energiestrategie te ontwerpen zal nadrukkelijk de samenwerking met externe partners gezocht worden om mee te denken in het proces en mee te bouwen aan een gezamenlijk regionale energiestrategie.

De ambitie van de samenwerkende overheden is een energieneutraal Fryslân in 2050 en de CO₂ uitstoot met 80-95% naar beneden te brengen. Het samenwerkingsproces met overheden, maar ook met externe partners als bedrijven, inwoners van Fryslân, maatschappelijke partijen, onderwijs en onderzoeksinstellingen is een instrument om te komen tot deze ambitie. De samenwerking moet leiden tot:

- Een vastgestelde Friese regionale energiestrategie voor de lange termijn 2050, en een korte termijn actie agenda gekoppeld aan de lange termijn strategie.
- Onder regie van de wethouders en burgemeester van de bestuurlijke begeleidingsgroep van de Energieregio, de portefeuillehouders Duurzaamheid/Energie van de provincie en Wetterskip en de vertegenwoordigers van maatschappelijke, publieke en private organisaties die lid zijn van een op te stellen regiegroep, wordt gewerkt aan een vast te stellen Friese regionale energiestrategie.
- De Friese regionale energiestrategie is een product van een op te starten samenwerkingsproces. De uitkomst en de vorm van dit product is aan dit samenwerkingsproces onderhevig. In ieder geval vormen de volgende inhoudelijke elementen onderdeel van de regionale energiestrategie:
 - Overzicht van i) het huidige energieverbruik, ii) potenties van energiebesparing en opwek van duurzame energie per doelgroep en iii) lopende energieprojecten
 - Inhoudelijke energieleanalyse en scenario's: Wat is de vraag naar energie, potentie van opwek en besparing in 2020/2030/2040/2050.

Doelgroepen

Binnen het proces om te komen tot een regionale energiestrategie wordt er aansluiting gezocht met doelgroepen binnen zes inhoudelijke thema's, te weten:

- A. Gebouwde omgeving: Dit thema richt zich op het creëren van beweging en afspraken over besparing (isolatiemaatregelen, om de introductie van efficiëntere apparaten, de aanpassing van de energie-infrastructuur en de benutting van restwarmte) en hernieuwbare opwek met eigenaren en gebruikers van particuliere koopwoningen, de sociale huursector, het maatschappelijk en commercieel vastgoed
- B. Industrie en bedrijven: Dit thema richt zich op het creëren van beweging en afspraken over besparing (totale energievraag terugdringen en verkenning mogelijkheden restwarmte gebruik en de aanpassing van de energie-infrastructuur) en hernieuwbare opwek met ondernemers en

bedrijven. Hierbij bijzonder aandacht voor de partijen die werken aan een circulaire economie en/of recreatie en toerisme.

- C. Duurzame mobiliteit: Dit thema richt zich op de partijen die in Fryslân invloed hebben op de realisatie van een duurzaam mobiliteitssysteem. Hieronder vallen de gebruikers, de dienstverleners en de eigenaren/beheerders van voertuigen en infrastructuur.
- D. Landbouw: Dit thema richt zich op de agrarische sector en initiatieven die leiden tot besparing en/of opwek.
- E. Lokale initiatieven: Dit thema richt zich op de lokale initiatieven die besparingsmaatregelen en/of hernieuwbare opwek willen realiseren.
- F. Hernieuwbare energie: Dit thema richt zich op de partijen die het aandeel hernieuwbare opwekking binnen Fryslân met technieken als de inzet van biomassa, wind, aardwarmte en zon en door meer innovatieve technieken kunnen verhogen.

Naast deze inhoudelijke thema's zoekt de regionale energiestrategie ook aansluiting bij de maatschappelijke context in Fryslân en thema's als krimp, de energieloketten, het opstellen van de omgevingsvisies, de streekagenda's, gebiedsgericht werken en de uit te werken structuurvisie ondergrond.

- Verkenning van provinciale en gemeentelijke ruimtelijke plannen, kansen en beperkingen in relatie tot de energiestrategie op korte en lange termijn;
- Inzicht in de effecten van de opties opwek / besparing op landschap en de leefomgeving (de ruimtelijke impact) en inzicht bieden in de kansen voor onze economische ontwikkeling;
- In ieder geval afspraken tussen de Friese gemeenten, de provincie Fryslân, het Wetterskip en de regiegroepleden over verdergaande samenwerking en inhoudelijke ambitie/realisatie (ambitie, intentie, realisatie, investering)

Nevenresultaten

- Start uitvoering: bestuurlijk akkoord op één of meerdere projecten
- Vergroten van het gevoel van urgentie bij de Friese gemeenten, de provincie Fryslân, het Wetterskip en de regiegroepleden (en bijbehorende organisaties) om gezamenlijk afspraken te maken over de uitvoering

Het vergroten van het gevoel van urgentie voor een klimaatstrategie door energiebesparing en CO₂-reductie bij bewoners, bedrijven, en overheden

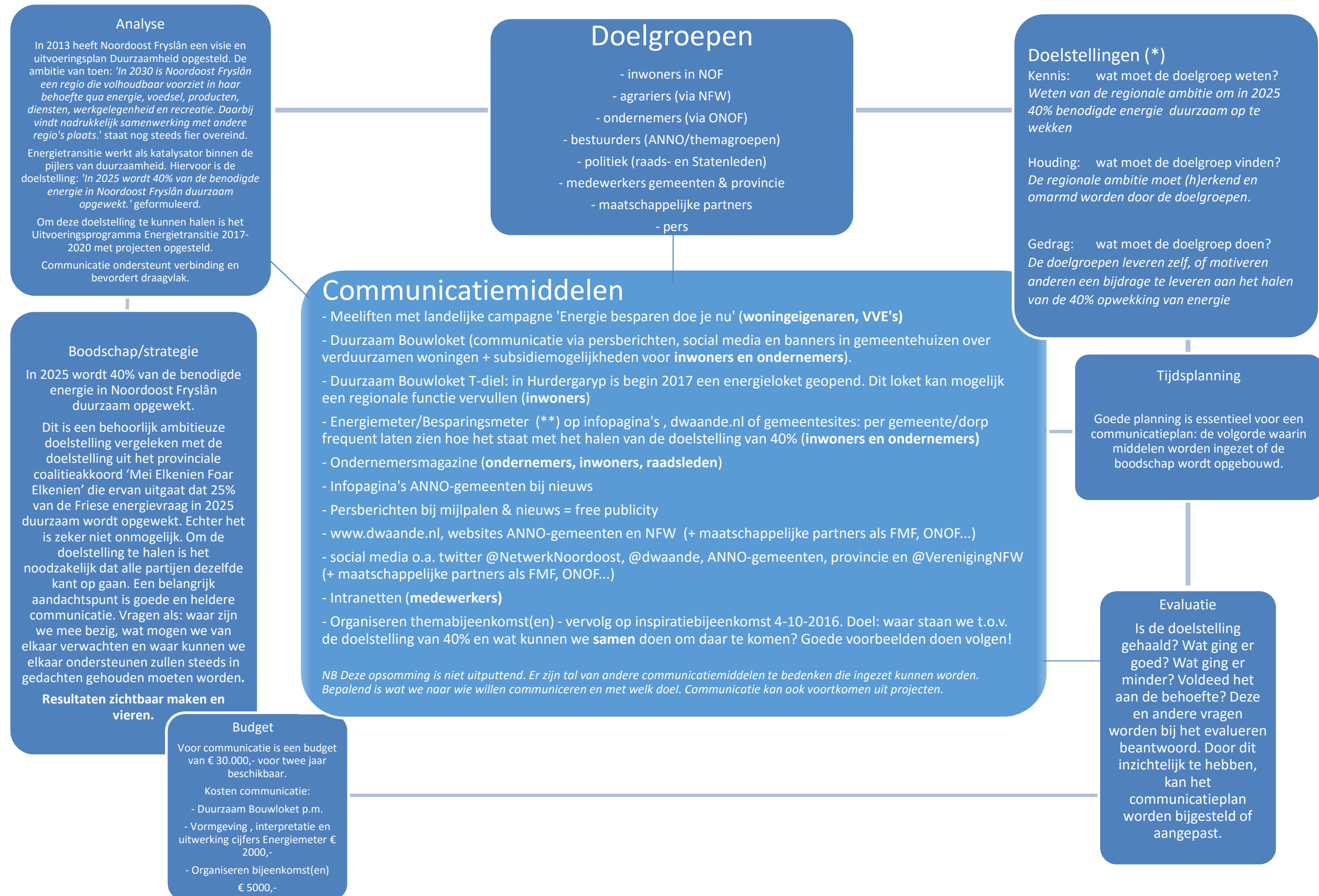
Resultaat

Regionale energiestrategie voor de lange termijn (tot 2050) en een uitvoeringsprogramma voor de middellange termijn (tot 2023) met minimaal 2 concrete projecten voor de korte termijn (2017-2018) en 2 concrete projecten voor de middellange termijn (tot 2023). Commitment en eigenaarschap van bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden om gezamenlijk de regionale energiestrategie te realiseren en te monitoren.

Versie 19-09-2016

Bijlage 3: Communicatieplan Energietransitie ANNO 2017-2018

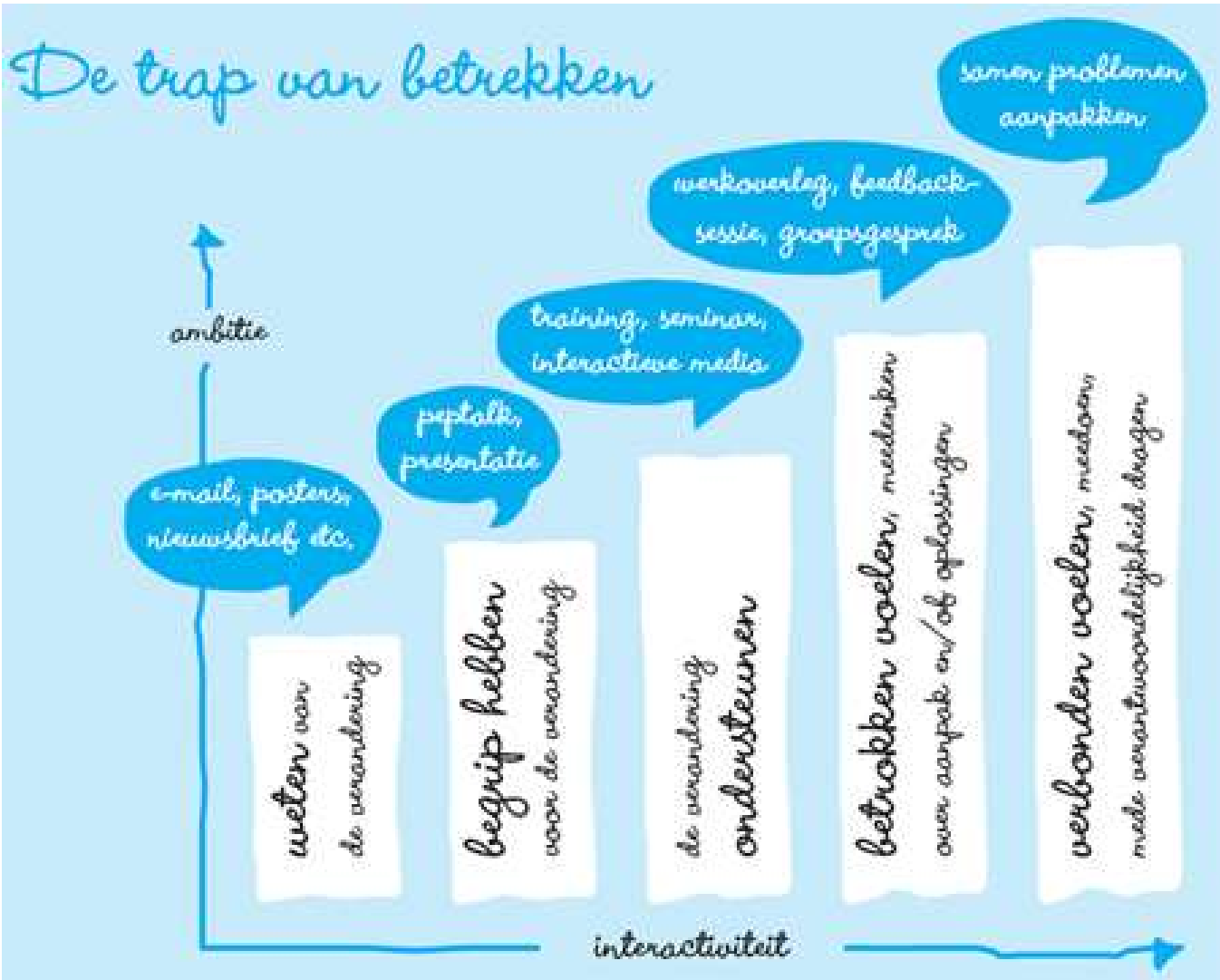

NB Dit communicatieplan is geen statisch document; het kan ieder moment bijgesteld of aangepast worden als zich kansen of mogelijkheden voordoen die aansluiten bij de doelstelling of doelgroep van het project.

SB – 12-2016

(*)

VANDALISMEMETER

Specificatie juli - september 2016

Vernielingen in Achtkarspelen

2016
Totale schade
x € 1.000

Surhuisterveen - Bomen vernield	€ 400	60
Buitenpost - Boom vernield, verkeersbord vernield	829	50
Surhuizum - Verkeersbord vernield	229	40
Harkema - Twee bushokjes en boom vernield	1450	30
Kootstertille - Toeristische verwijzing vernield	366	20
Drogeham - Toeristische verwijzing vernield	206	10
Augustinusga - Verkeersbord vernield	250	
Gerkesklooster - Verkeerszuil vernield	150	
Totaal	3.880	

Heeft u vragen of opmerkingen over deze Vandalismemeter?
Neem dan contact op met de afdeling Beheer.